

єКИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ
КАФЕДРА РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ
КВАЛІФІКАЦІЙНА МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему:

«Джерела фінансування розвитку територіальних громад: стан та перспективи»

Студента 2 курсу магістратури заочної форми навчання спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування» освітньо-професійної програми «Публічне управління та адміністрування»
Овсієнка Антона Михайловича

Науковий керівник
к.е.н., Юзефович Владислава Володимирівна
Засвідчую, що в цій кваліфікаційній роботі немає запозичень із праць інших авторів без відповідних посилань
Студент _____

(підпис)

Робота допущена до захисту в екзаменаційній комісії рішенням кафедри регіональної політики від « » _____ 2023р., протокол № ____.

Завідувач кафедри регіональної політики
доктор наук з державного управління, професор

_____
(підпис)

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

Овсієнко А.М. Джерела фінансування розвитку територіальних громад: стан та перспективи. – Кваліфікаційна магістерська робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна магістерська робота на здобуття ступеня вищої освіти другого (магістерського) рівня галузі знань 28 «Публічне управління та адміністрування», спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування». – Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, 2023.

Проаналізовано засади формування та розвитку джерел фінансування територіальної громади. Визначено джерела фінансових ресурсів територіальної громади. Здійснено аналіз правового забезпечення фінансування розвитку територіальної громади. Охарактеризовано розвиток податків та зборів як механізм фінансування місцевого соціально-економічного розвитку в Україні. Проаналізовано правові засади продажу комунального майна як механізм швидкого залучення коштів. Визначено державні цільові програми як механізм залучення коштів центрального бюджету. Досліджено співробітництво територіальних громад як механізм об'єднання ресурсів різних муніципалітетів. Проаналізовано зарубіжний досвід бюджетного фінансування розвитку ТГ. Запропоновано шляхи підвищення ефективності використання бюджетних механізмів фінансування об'єднаної територіальної громади.

Ключові слова: публічне управління, розвиток територіальної громади, об'єднана територіальна громада, фінансова спроможність, джерела фінансових ресурсів.

ANNOTATION

Ovsienko A.M. Sources of funding for the development of territorial communities: status and prospects. – Qualifying master's thesis on the rights of the manuscript.

Qualifying master's thesis for the degree of higher education of the second (master's) level of knowledge 28 "Public administration and administration", specialty 281 "Public administration and administration". - Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, 2023.

The principles of the formation of financial resources of the united territorial community have been analyzed. Sources of financial resources of the united territorial community have been identified. An analysis of legal support for financing the development of the united territorial community was carried out. The development of taxes and fees as a financing mechanism for local socio-economic development in Ukraine is characterized. The legal principles of the sale of communal property as a mechanism for quick fundraising are analyzed. State target programs are defined as a mechanism for attracting funds from the central budget.

The cooperation of territorial communities as a mechanism for pooling the resources of different municipalities has been studied. The foreign experience of budgetary financing of the development of OTG was analyzed. Ways to increase the efficiency of the use of budget mechanisms for financing the united territorial community are proposed.

Key words: public administration, territorial community development, united territorial community, financial capacity, sources of financial resources.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1	8
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ...	8
1.1. <i>Засади формування фінансових ресурсів об'єднаної територіальної громади</i>	8
1.2. <i>Джерела фінансових ресурсів об'єднаної територіальної громади</i>	12
1.3. <i>Аналіз правового забезпечення фінансування розвитку об'єднаної територіальної громади</i>	19
<i>Висновки до першого розділу</i>	25
РОЗДІЛ 2	27
БЮДЖЕТНІ МЕХАНІЗМИ ФІНАНСУВАННЯ РОЗВИТКУ ОБ'ЄДНАНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ	27
2.1. <i>Розвиток податків та зборів як механізму фінансування місцевого соціально-економічного розвитку в Україні</i>	27
2.2. <i>Правові засади продажу комунального майна як механізм швидкого залучення коштів</i>	31
2.3. <i>Державні цільові програми як механізм залучення коштів центрального бюджету</i>	35
2.4. <i>Співробітництво територіальних громад як механізм об'єднання ресурсів різних муніципалітетів</i>	40
<i>Висновки до другого розділу</i>	45
РОЗДІЛ 3	47
ВДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД	47
3.1. <i>Зарубіжний досвід бюджетного фінансування розвитку ОТГ</i>	47
3.2. <i>Шляхи підвищення ефективності використання бюджетних механізмів фінансування об'єднаної територіальної громади</i>	54
<i>Висновки до третього розділу</i>	59
ВИСНОВКИ	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	64

ВСТУП

Актуальність теми. Розвиток України на сучасному етапі характеризується зміщенням акцентів в сфері державного регулювання територіального розвитку в напрямку адміністративної та фінансової децентралізації та супроводжується передачею повноважень і ресурсів на місцевий рівень. Основною метою таких реформ виступає формування організаційно-економічних засад розвитку територіальних громад в Україні на основі ефективного використання їх фінансово-економічного потенціалу. Зазначене підвищує відповідальність органів місцевого самоврядування за раціональне використання потенціалу громади, ефективність організації життєдіяльності її мешканців та залучення незадіяних джерел розвитку території. Виконання цих завдань вимагає наукового обґрунтування шляхів формування фінансово-економічного потенціалу територіальних громад на принципах інклюзивного зростання та забезпечення їх спроможності, що має відповідати пріоритетам реалізації сучасних реформ в Україні. Тому, саме впровадження бюджетних механізмів фінансування розвитку об'єднаних територіальних громад наразі є досить актуальним.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є удосконалення теоретико-методичних засад та розробка практичних рекомендацій щодо формування джерел фінансування розвитку її територіальної громади.

Відповідно до поставленої мети визначено такі *завдання*:

1. Проаналізувати засади формування та розвитку джерел фінансування територіальної громади.
2. Визначити джерела фінансових ресурсів територіальної громади.
3. Здійснити аналіз правового забезпечення фінансування розвитку територіальної громади.
4. Охарактеризувати розвиток податків та зборів, продаж комунального майна, державні цільові програми, співробітництво територіальних громад як джерела фінансування місцевого соціально-економічного розвитку в Україні.

5. Проаналізувати зарубіжний досвід бюджетного фінансування розвитку ТГ.

6. Запропонувати шляхи підвищення ефективності використання бюджетних механізмів фінансування територіальної громади.

Об'єкт дослідження – процес формування джерел фінансування територіальних громад в Україні.

Предмет дослідження – стан та перспективи розвитку джерел фінансування територіальних громад.

Методи дослідження. Для досягнення поставлених завдань використовувались такі методи дослідження:

– теоретичний (фундаментальних положеннях економічної теорії, регіональної економіки, місцевих фінансів та міжбюджетних відносин);

– історичний (історія формування фінансових ресурсів ТГ);

– аналіз і синтез (вивчення та ознайомлення з працями науковців);

– порівняльний (досвід зарубіжних країн при виробленні ефективного використання фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування);

– аналогії (співставлення досвіду втілення фінансових інструментів у розвиток ТГ);

– прогнозування (побудова нової інституційної моделі місцевого самоврядування, збільшення розміру доходної частини місцевих бюджетів).

Наукова новизна одержаних результатів. Робота є комплексним дослідженням, що полягає в обґрунтуванні теоретичних та практичних положень, сукупність яких визначає концептуальні підходи до формування джерел фінансування розвитку територіальних громад на сучасному етапі та у майбутніх перспективах національного державотворення та розвитку місцевого самоврядування в умовах новітніх викликів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблені й науково обґрунтовані положення, висновки та рекомендації можуть бути використані в практичній роботі органів державної влади та органів місцевого самоврядування, у процесі ініціювання змін до

законодавства України про місцеве самоврядування в частині організації діяльності системи місцевого самоврядування та формування фінансово-економічного потенціалу територіальних громад в умовах реформи місцевого самоврядування. Матеріали дослідження можуть знайти своє застосування у вищих навчальних закладах у процесі підготовки фахівців із публічного управління та адміністрування.

Магістерська робота викладена на 73 аркушах паперу, з них 63 сторінок основного тексту. Вона складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел, який налічує 64 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

1.1. Засади формування фінансових ресурсів об'єднаної територіальної громади

Важливим елементом реформи місцевого самоврядування в Україні є об'єднання територіальних громад. Основна мета цього процесу полягає у формуванні спроможного базового елементу місцевого самоврядування – громади. Враховуючи те, що переважна частина сільських, селищних та міських бюджетів міст районного значення були глибоко дотаційними, що позбавляло територіальних громад можливості здійснювати необхідні для соціально-економічного розвитку видатки, постало завдання об'єднати такі адміністративно-територіальні одиниці в об'єднану територіальну громаду. Важливо при цьому забезпечити спроможність громади, яка полягає в можливості самостійно, через відповідні органи місцевого самоврядування забезпечити належний рівень освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства. Метою реформи місцевого самоврядування та об'єднання територіальних громад є забезпечення дієвої спроможності місцевого самоврядування самостійно, за рахунок власних ресурсів, вирішувати питання місцевого значення в інтересах жителів громади.

Бюджетна децентралізація є найбільш ефективним та дієвим способом забезпечення усіх аспектів спроможності громад з метою формування їх фінансової автономії в подальшому.

“Фінансова спроможність соціально-економічного розвитку просторової системи” визначається як єдність достатності фінансового потенціалу утворення, результативності використання фінансових ресурсів та можливості самостійного забезпечення соціально-економічного розвитку. Таким чином, фінансова спроможність адміністративно-територіального утворення (або муніципального утворення) – це його здатність забезпечувати надходження

достатнього обсягу фінансових ресурсів та формування ефективної структури їх джерел, а також їх якісний розподіл та ефективне використання для подолання дестабілізаторів та досягнення стабільності соціально-економічного розвитку утворення у короткостроковій та довгостроковій перспективі. При цьому, звертаючи увагу на існування різних підходів та думок щодо трактування категорії “фінансовий ресурс територіальної громади”, воно включає в себе: надходження місцевих бюджетів та цільових позабюджетних фондів адміністративно-територіальних одиниць, доходи домогосподарств, фінансові ресурси суб’єктів підприємницької діяльності та фінансово-кредитних установ, а також фінансові ресурси, залучені ззовні для забезпечення соціально-економічного розвитку території. Окрім даної категорії для трактування поняття “фінансова спроможність” вагомим є визначення та наявність фінансових резервів, які спільно з фінансовими ресурсами територіальної громади формують її фінансовий потенціал.

Вартує зауважити, що протягом останніх чотирьох років в Україні вже відбулися фундаментальні зміни системи місцевого самоврядування, особливо в частині формування місцевих бюджетів та утворення нового потужного суб’єкта місцевого самоврядування – об’єднаних територіальних громад (ОТГ). За умови нового перерозподілу публічних фінансів між рівнями влади в результаті реформи бюджетної децентралізації для забезпечення потреб територіальних громад, зокрема ОТГ, можуть бути використані фінансові ресурси різних економічних агентів, зокрема, місцевих та центральних органів влади, приватних суб’єктів господарювання, фінансових установ та неурядових організацій, а також іноземних держав та міжнародних фінансових організацій.

Специфіка управління фінансами об’єднаних територіальних громад зумовлена низкою важливих чинників.

По-перше, фінанси об’єднаної територіальної громади охоплюють територію декількох населених пунктів. Залучення до процесу управління представників усіх населених пунктів призводить до посилення контролю за

повноцінним наповненням бюджету та активізує змагальність окремих адміністративних одиниць у повноцінному наповненні бюджету об'єднаної територіальної громади.

По-друге, в Україні відсутній досвід управління фінансами об'єднаної територіальної громади. Дія чинника обмежує підтримання високого темпу реформування місцевих фінансів та спричиняє труднощі у вирішенні поточних проблем управління фінансами об'єднаних територіальних громад. З іншого боку, з'являється можливість переривання спадкових недоліків у цій сфері, в тому числі створюється сприятливе середовище для викорінення корупції у сфері місцевих фінансів.

По-третє, запроваджуються прямі міжбюджетні відносини між бюджетом об'єднаної територіальної громади та державного бюджету. Це гарантує об'єднаній територіальній громаді обсяг міжбюджетних трансфертів, розрахований для усіх бюджетів місцевого самоврядування за допомогою універсальної формули. Втім, обсяг таких міжбюджетних трансфертів має бути достатнім для фінансування, насамперед, соціальної сфери об'єднаної територіальної громади, оскільки значно ускладнюються можливості отримання фінансової підтримки об'єднаної територіальної громади для таких цілей бюджету з інших видів бюджетів.

По-четверте, відбувається концентрація значних фінансових ресурсів у бюджеті об'єднаної територіальної громади. Таким чином, з'являється потужний ресурс, спроможний здійснювати помітний вплив на соціально-економічний розвиток об'єднаної територіальної громади. При цьому зростає значення якісного планування розвитку об'єднаної громади та спрямування ресурсів на вірно визначені в ньому пріоритети. Зростання обсягу фінансових ресурсів, якими розпоряджаються органи управління об'єднаної територіальної громади, призводить до підвищення ризиків несправедливого їх розподілу або неефективного використання.

По-п'яте, чинне законодавство, яке регламентує функціонування об'єднаних територіальних громад передбачає, що якість та доступність

публічних послуг, що надаються в об'єднаній територіальній громаді, не можуть бути нижчими, ніж до об'єднання. Реалізація вказаної норми передбачає врахування потреб на належне забезпечення публічних послуг під час планування і здійснення видатків бюджету об'єднаної територіальної громади.

Таким чином, об'єднання територіальних громад має низку позитивних наслідків на управління місцевими фінансами:

- зростає спроможність місцевого самоврядування в управлінні фінансовими ресурсами через збільшення можливостей залучати висококваліфікованих фахівців до управлінських структур (кількість яких значно зменшиться);

- зменшується чисельність адміністративного персоналу місцевих рад і обсяг видатків на його утримання;

- підвищується конкуренція населених пунктів у межах об'єднаної територіальної громади, що стимулює детінізацію економіки, зменшення корупції у сфері формування та використання бюджетних коштів, розподіл земельних ресурсів, управління комунальним майном тощо;

- управлінські рішення щодо надання більшої кількості суспільних послуг ухвалює об'єднана територіальна громада, а не районна рада, що сприяє повнішому забезпеченню пріоритетів населення.

Специфіка механізмів управління фінансами об'єднаних територіальних громад зумовлена низкою важливих чинників-ризиків: по-перше, залучення до процесу управління представників усіх населених пунктів призводить до посилення контролю за повноцінним наповненням бюджету та активізує змагальність окремих адміністративних одиниць у повноцінному наповненні бюджету об'єднаної територіальної громади; по-друге, в Україні відсутній досвід управління фінансами об'єднаної територіальної громади, з'являється можливість переривання спадкових недоліків у цій сфері, в тому числі створюється сприятливе середовище для викорінення корупції у сфері місцевих фінансів; по-третє, відбувається концентрація значних фінансових

ресурсів у бюджеті об'єднаної територіальної громади. Отже, з'являється потужний ресурс, спроможний здійснювати помітний вплив на соціально-економічний розвиток об'єднаної територіальної громади.

Таким чином, з початку 2015 року в Україні фактично запроваджена нова бюджетна модель, яка спрямована на забезпечення фінансової децентралізації, а саме збільшення обсягу фінансових ресурсів у розпорядженні органів місцевого самоврядування, формування фінансово спроможних територіальних громад.

1.2. Джерела фінансових ресурсів об'єднаної територіальної громади

Фінансові ресурси слід розглядати як один із надзвичайно важливих видів ресурсного забезпечення громади. А оскільки, насправді, можливостей отримання фінансових ресурсів в об'єднаній територіальній громаді (ОТГ) є досить багато, то виникає необхідність у класифікації їх джерел, визначенні особливостей, розгляду альтернативних джерел мобілізації ресурсів з урахуванням ряду обмежуючих факторів та можливих способів використання.

Для забезпечення потреб ОТГ можуть бути використані фінансові ресурси різних економічних агентів, зокрема, місцевих та центральних органів влади, приватних суб'єктів господарювання, фінансових установ та неурядових організацій, а також іноземних держав та міжнародних фінансових організацій. Фінансові ресурси можна класифікувати за різними критеріями: за територіальним походженням, регулярністю використання, економічним змістом, способом залучення [4].

Більшість фінансових ресурсів має внутрішнє походження. Деякі ресурси (інвестиції, благодійна допомога) можуть бути водночас і внутрішніми, і зовнішніми. Досить довго для місцевих громад з-поміж зовнішніх ресурсів практично були доступні хіба що трансферти з державного бюджету. Сьогодні визначено (частина четверта статті 67 Бюджетного кодексу), що бюджети об'єднаних територіальних громад:

- мають такі ж повноваження, як міста обласного значення;
- мають прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом.

Тобто, законом про державний бюджет на плановий рік бюджетам ОТГ затверджуються обсяги міжбюджетних трансфертів. Це – базова дотація, освітня субвенція, медична субвенція, інші субвенції та дотації, якщо є підстави для надання та отримання відповідних міжбюджетних трансфертів (статті 97, 99, 100, 102, 103-2, 103-4 і 108 Бюджетного кодексу).

Наприклад, на 2017 рік місцевим бюджетам, які мають взаємовідносини з державним бюджетом, в тому числі бюджетам ОТГ, крім базової дотації, освітньої та медичної субвенцій, передбачено додаткову дотацію на здійснення переданих з державного бюджету видатків з утримання закладів освіти та охорони здоров'я та субвенцію на формування інфраструктури об'єднаних територіальних громад. У 2016 році бюджетам ОТГ перераховано з державного бюджету 3,5 млрд. грн міжбюджетних трансфертів, на 2017 рік передбачено 9,6 млрд. гривень. В 2016 році об'єднані територіальні громади отримали субвенції з державного бюджету на формування інфраструктури об'єднаних територіальних громад. Загальний фонд субвенцій становив 1 млрд. грн. Кошти з фонду розподілялися в залежності від площі громади та кількості населення (причому, кількість сільського населення є більш значимим у розрахунках, ніж кількість населення у містах). Так, наприклад, Калитянська громада в Київській області отримала субвенцію 6126,5 тис. грн.

ОТГ одержали доступ до інших зовнішніх фінансових ресурсів. Рада об'єднаної територіальної громади має право здійснювати місцеві запозичення до бюджету ОТГ – як місцеві, так і внутрішні, в тому числі шляхом отримання кредитів (позик) від міжнародних фінансових організацій. Запозичення здійснюються до бюджету розвитку і кошти спрямовуються на реалізацію інвестиційних програм (проектів), метою яких є розвиток комунальної інфраструктури, впровадження ресурсозберігаючих технологій, створення, приріст чи оновлення стратегічних об'єктів довготривалого користування або

об'єктів, які забезпечують виконання завдань міських рад, спрямованих на задоволення інтересів населення їх громад.

У багатьох ОТГ, де є чимало невирішених проблем, тільки за рахунок внутрішніх фінансових ресурсів їх вирішити неможливо, тому варто задуматись про вихід на ринки запозичень, а також залучення інвестицій та інших ресурсів ззовні.

Важливою ознакою як доступності певного фінансового ресурсу для місцевого соціально-економічного розвитку, так і зацікавленості місцевих органів влади в його застосуванні є його регулярність, постійність і сталість, а відтак можливість їх врахування при здійсненні довгострокового планування та використання в майбутньому. Треба зазначити, що разові джерела (наприклад, приватизація комунального майна) швидко вичерпуються і не забезпечують сталості фінансування потреб у сфері місцевого соціально-економічного розвитку. Тому увага має приділятися тим джерелам фінансування місцевого розвитку, які можуть використовуватися багаторазово, тим більше регулярно.

На сьогоднішній день серед усіх видів джерел фінансування місцевого розвитку за економічним змістом на практиці найчастіше вдаються до тих, з яких можна одержати певні кошти. Набагато рідше органи місцевої влади використовують механізм надання майна чи майнових прав, або ж спільну діяльність місцевих органів влади та суб'єктів господарювання, серед них і приватних (державно-приватне партнерство, інвестиційні проекти, інноваційні науково-технічні програми тощо). Відмінністю останнього критерію класифікації фінансових ресурсів місцевого розвитку – спосіб залучення – є його комплексність, поєднання в собі інших критеріїв.

За цим критерієм виокремлюють [4] такі джерела фінансування місцевого соціально-економічного розвитку:

- бюджетні;
- інвестиційні;
- кредитні;

– грантові.

У якості бюджетних ресурсів розглядаються кошти місцевого та державного бюджетів, що спрямовуються на фінансування потреб розвитку ОТГ і не тягнуть за собою боргових зобов'язань. Бюджетні джерела можуть формуватись як за рахунок внутрішніх ресурсів об'єднаної територіальної громади, так і за рахунок ресурсів, залучених ззовні.

Прикладами бюджетних ресурсів внутрішнього походження є надходження від податків та зборів, продажу та оренди об'єктів комунальної власності. Ці джерела фінансування місцевого соціально-економічного розвитку можуть носити як відновлювальний, так і невідновлювальний характер. Наприклад, надходження від оренди землі або нерухомості, що перебувають у комунальній власності, мають відновлювальний характер, оскільки вони не призводять до зміни права власності на актив і ОТГ може отримувати їх регулярно. Натомість кошти від продажу землі або нерухомості є невідновлювальними, а отже, несталими. Одержуючи такі надходження, орган влади зазвичай істотно поповнює бюджет ОТГ, однак втрачає право власності на актив і можливість надалі отримувати від нього дохід.

Успішною практикою може стати використання певних видів внутрішніх бюджетних надходжень для фінансування окремих ініціатив з місцевого розвитку (при цьому береться до уваги той факт, що вдала ініціатива чи проект може призвести до підвищення внутрішніх бюджетних доходів). Прикладом такого підходу може бути використання доходів від здачі в оренду комунального майна для фінансування, наприклад, програм з підтримки підприємництва. Зовнішніми джерелами бюджетних коштів є державний бюджет. Зокрема, до бюджетних надходжень зовнішнього характеру можуть бути віднесені цільові субвенції з державного бюджету, у т. ч. в рамках виконання державних або регіональних цільових програм, інвестиційних проектів (програм), чи фінансування проектів ОТГ з Державного фонду регіонального розвитку. У державному бюджеті 2016 та 2017 року було прописано, наприклад, державну підтримку громадам, які об'єдналися,

окремим рядком і окремим фінансуванням. Таке рішення дозволило громадам гарантовано отримати кошти на свої проекти.

Розподіл субвенції ОТГ здійснюється в залежності від площі території та чисельності сільських жителів (постанова Кабінету Міністрів України від 16.03.16 № 200 “Деякі питання надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на формування інфраструктури об’єднаних територіальних громад”). Чим більша кількість сільських жителів та площа території – тим більший обсяг субвенції ОТГ. Субвенція надається для створення, модернізації інфраструктури об’єднаної територіальної громади та може спрямовуватись на нове будівництво, реконструкцію, капітальний ремонт об’єктів інфраструктури, що належать до комунальної форми власності (у тому числі на виготовлення проектної та містобудівної документації).

Наступна група ресурсів – інвестиційні. У світовій практиці вироблено багато механізмів розподілу витрат і ризиків впровадження проектів у сфері місцевого соціально-економічного розвитку між публічним і приватним сектором, зокрема державноприватне партнерство, податкові стимули для приватного сектору, концесія, місцеві гарантії тощо. Інвестиційні джерела фінансування місцевого соціально-економічного розвитку охоплюють ресурси, залучені до місцевої економіки з метою створення нових активів. Особливістю інвестицій як джерела фінансування місцевого соціально-економічного розвитку є те, що вони спрямовуються на реалізацію певного проекту безпосередньо, а не через бюджет ОТГ. Інвестиційні джерела можуть перебувати як у приватній власності, так і повністю або частково знаходитись у комунальній власності.

Для фінансування розвитку своєї громади місцеві органи влади також можуть залучати кредитні ресурси. Отримання кредитних ресурсів супроводжується відповідними борговими зобов’язаннями на умовах строковості, платності та поворотності. При цьому кредитні кошти можуть залучати: безпосередньо рада ОТГ (залучені кошти спрямовуються до бюджету ОТГ та розподіляються в рамках його видатків), комунальні

підприємства (самостійно отримують фінансові ресурси, розпоряджаються ними, здійснюють обслуговування та погашення боргу), приватні суб'єкти господарювання (рада може надавати гарантії за кредитами).

Кредитні джерела фінансування місцевого соціально-економічного розвитку мають багато потенційних переваг (можливість отримати значні за обсягами фінансові ресурси, які можна повертати поступово протягом тривалого терміну, прискорення розбудови місцевої інфраструктури тощо), але й супроводжуються значними ризиками (можлива неуспішна реалізація проектів, збільшення боргового навантаження на місцевий бюджет та зменшення фінансування поточних видатків, тощо) та певними складнощами у підготовці документів (наприклад, у разі отримання кредиту від міжнародних фінансових організацій чи додаткових витрат на страхування проекту та його експертизу тощо).

Окремим джерелом фінансування місцевого соціально-економічного розвитку є грантові кошти. Сьогодні в Україні грантові джерела часто мають вирішальне значення для фінансування різноманітних проектів у сфері місцевого розвитку. Грантові кошти також нерідко виконують супровідну та підтримуючу функцію щодо інших джерел фінансування, зокрема інвестицій чи кредитів міжнародних фінансових організацій.

Грантові ресурси – ресурси, надані для фінансування потреб місцевого розвитку у вигляді міжнародної технічної допомоги, грантів міжнародних донорських організацій, благодійних внесків та пожертв. Грантовими також можна вважати кошти, спрямовані на розвиток місцевої економіки в рамках проектів корпоративної соціальної відповідальності, тобто ініціатив місцевого розвитку, що підтримуються інституціями приватного сектору, які здійснюють свою діяльність на відповідній території.

Грантова допомога може бути у формі як грошових коштів (безповоротні гранти), так і консалтингових послуг, обладнання, матеріалів, які надаються українським реципієнтам на безповоротній основі. За сферою інтересів донори поділяються на вузькоспеціалізовані (здійснюють підтримку в чітко

визначених сферах діяльності, наприклад, Глобальний екологічний фонд) та універсальні (пріоритетами діяльності яких є різноманітні суспільні проблеми). За територіальними межами дії донори бувають національними та міжнародними. Хоча всіх цікавить міжнародна технічна допомога, не варто забувати й про вітчизняних грантодавців. Тим більше, що українські організації в рамках власних програм і великих проектів можуть здійснювати так зване субгрантування. Таким чином працює, наприклад, Український фонд соціальних інвестицій, який на конкурсній основі перерозподіляє кошти, отримані від іноземних фінансових організацій.

Таким чином, нові джерела фінансових ресурсів об'єднаних територіальних громад має низку позитивних наслідків на управління місцевими фінансами: зростає спроможність місцевого самоврядування в управлінні фінансовими ресурсами через збільшення можливостей залучати висококваліфікованих фахівців до управлінських структур; підвищується конкуренція населених пунктів у межах об'єднаної територіальної громади, що стимулює детінізацію економіки, зменшення корупції у сфері формування та використання бюджетних коштів, розподіл земельних ресурсів, управління комунальним майном тощо; управлінські рішення щодо надання більшої кількості суспільних послуг ухвалює об'єднана територіальна громада, а не районна рада, що сприяє повнішому забезпеченню пріоритетів населення.

1.3. Аналіз правового забезпечення фінансування розвитку об'єднаної територіальної громади

Управління фінансами територіальних громад відбувається згідно з нормативно-правовими актами, затвердженими органами державного управління, а також відповідно до правового поля сформованого органами місцевого самоврядування. До базових нормативних актів варто зарахувати Конституцію України, Бюджетний і Податковий кодекси України, Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні”, Закон України “Про місцеві державні адміністрації”, щорічні Закони України про Державний бюджет

України. Крім цього, значний вплив на формування правового середовища мають підзаконні акти, ухвалені Кабінетом міністрів України та центральними органами виконавчої влади. Прийнята 28 червня 1996 року Конституція України закріпила існування місцевого самоврядування, яке у нас визнається і гарантується.

В основному законі країни знайшли відображення найважливіші фінансові аспекти забезпечення функціонування інституту місцевого самоврядування. Так, у статті 142 вказано, що матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме та нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їх спільної власності, що перебувають в управлінні районних та обласних рад. Конституцією надана можливість територіальним громадам об'єднувати на договірних засадах об'єкти комунальної власності, кошти бюджетів для виконання спільних проектів або для спільного фінансування (утримання) комунальних підприємств, організацій і установ. Важливим є положення основного закону про те, що держава фінансово підтримує місцеве самоврядування, бере участь у формуванні доходів відповідних бюджетів. Крім того, відзначено, що витрати органів місцевого самоврядування, які виникають внаслідок рішень державної влади, компенсуються державою.

У Конституції України також вказано, що органам місцевого самоврядування можуть надаватися законом окремі повноваження органів виконавчої влади (стаття 143). Держава фінансує здійснення цих повноважень у повному обсязі за рахунок коштів Державного бюджету України або шляхом віднесення до місцевого бюджету у встановленому законом порядку окремих загальнодержавних податків, передає органам місцевого самоврядування відповідні об'єкти державної власності. Варто зазначити, що в 2015 році відбувається конституційна реформа, яка передбачає децентралізацію влади в Україні. Не оминула ця реформа й сферу місцевих фінансів.

Ключовим положенням змін до Конституції України, що стосуються управління фінансами територіальних громад, є відхід від практики застосування місцевих державних адміністрацій в управлінні місцевими фінансами. Згідно зі змінами до Конституції, такими повноваженнями на рівні районів та регіонів (Автономної Республіки Крим та областей) наділяються виконавчі органи місцевого самоврядування громади. Крім цього принципове значення для функціонування місцевих фінансів має включення до системи адміністративно-територіального устрою України громад та визнання її первинною одиницею у системі адміністративно-територіального устрою України. Передбачені також зміни до статті 142 Конституції України, які спрямовані на розширення фінансових прав органів місцевого самоврядування. Зокрема передбачається, що матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є:

– земля, рухоме і нерухоме майно, природні ресурси, інші об'єкти, що є у комунальній власності територіальної громади;

– місцеві податки і збори, частина загальнодержавних податків та інші доходи місцевих бюджетів.

Об'єкти спільної власності територіальних громад перебувають в управлінні районної чи обласної ради та утримуються за рахунок коштів відповідно районного чи обласного бюджету. Проектом змін також передбачено, що держава забезпечує сумірність фінансових ресурсів та обсягу повноважень органів місцевого самоврядування, визначених Конституцією та законами України. Зміна компетенції органу місцевого самоврядування здійснюється з одночасними відповідними змінами у розподілі фінансових ресурсів. Важливим є також пункт, згідно з яким держава компенсує витрати органів місцевого самоврядування, спричинені рішеннями органів державної влади.

Центральне місце в системі нормативно-правових актів, що регламентують управління фінансами територіальних громад, безумовно, посідає Бюджетний кодекс України. У цьому важливому документі

регламентовано функціонування бюджетної системи України, порядок фінансування бюджету (дефіцит, профіцит) та відносини щодо місцевого боргу, організацію бюджетного процесу та повноваження його учасників.

Третій розділ Бюджетного кодексу України присвячено місцевим бюджетам. В цьому розділі чітко визначено склад надходжень та витрат місцевих бюджетів, а також регламентовано складання, розгляд, затвердження, виконання та звітність місцевих бюджетів. Не менш важливі положення регламентує четвертий розділ Бюджетного кодексу – міжбюджетні відносини. Розділ містить статті, які визначають загальні положення; розмежування видатків між бюджетами; фінансові нормативи бюджетної забезпеченості; міжбюджетні трансферти.

У Податковому кодексі України регламентовано важливі правовідносини стосовно справляння обов'язкових платежів до місцевих бюджетів та взаємовідносини учасників цього процесу. Особливе значення для правового регламентування управління фінансами територіальних громад має стаття 10 “Місцеві податки”, в якій визначено перелік місцевих податків і зборів, а також повноваження місцевих рад щодо їх встановлення. Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні”, який конкретизував основні положення Конституції щодо місцевого самоврядування. Закон визначив організаційні питання функціонування інституту місцевого самоврядування, детально окреслив повноваження рад, їх голів, виконавчих органів, а також організаційно-правову, матеріальну і фінансову основу місцевого самоврядування. Окремим розділом закону визначено матеріальну та фінансову основу місцевого самоврядування, центральне місце в якій займають об'єкти комунальної власності та місцеві бюджети. Вказано, що територіальним громадам сіл, селищ, міст, районів у містах належить право комунальної власності на рухоме та нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, природні ресурси, підприємства, установи та організації, в тому числі банки, страхові товариства, а також пенсійні фонди, частка в майні підприємств, житловий фонд, нежитлові приміщення, заклади

культури, освіти, охорони здоров'я, науки, соціального обслуговування та інше майно і майнові права, рухомі та нерухомі об'єкти, а також кошти, отримані від їх відчуження (стаття 60).

В законі “Про місцеве самоврядування в Україні” (стаття 61) відзначено, що органи місцевого самоврядування самостійно розробляють, затверджують і виконують відповідні місцеві бюджети згідно з чинними законами. Особливо підкреслено, що втручання державних органів в дані процеси не допускається. Одночасно вказано, що держава фінансово підтримує місцеве самоврядування, бере участь у формуванні доходів місцевих бюджетів, здійснює контроль за законним, доцільним, економним, ефективним витрачанням коштів та належним їх обліком. Держава гарантує органам місцевого самоврядування доходну базу, достатню для забезпечення населення послугами на рівні мінімальних соціальних потреб (стаття 62). У випадках, коли доходи від закріплених за місцевими бюджетами загальнодержавних податків та зборів перевищують мінімальний розмір місцевого бюджету, держава вилучає із даного бюджету до державного бюджету частину надлишку у встановленому порядку.

Законом передбачено визначення мінімальних розмірів місцевих бюджетів на основі нормативів бюджетної забезпеченості на одного жителя, які повинні враховувати економічний, соціальний, природний та екологічний стан територій, а також виходячи з рівня мінімальних соціальних потреб (стаття 62). Законом закріплено один з визначальних принципів функціонування місцевих бюджетів – це самостійність як невключення місцевих бюджетів до бюджетів інших рівнів та видів. Крім того відзначено, що самостійність місцевих бюджетів гарантується власними та закріпленими за ними на стабільній основі доходами, а також правом самостійно визначати напрями використання коштів місцевих бюджетів відповідно до чинного законодавства (статті 1 і 61). Закон “Про місцеве самоврядування в Україні” встановив концептуальні підходи до формування доходів і збалансування місцевих бюджетів, а також витрачання бюджетних коштів (статті 63, 64 і 65).

Передбачено поділ місцевих бюджетів на поточний бюджет і бюджет розвитку; виділення в доходній і видатковій частинах коштів, пов'язаних з виконанням власних і делегованих повноважень органів місцевого самоврядування. Кошти поточного бюджету спрямовуються на фінансування бюджетних закладів і установ. З бюджету розвитку проводиться фінансування програм соціально-економічного розвитку відповідної території, інвестиційна та інноваційна діяльність, субвенцій та інших видатків, пов'язаних з розширенням відтворенням.

У законі (стаття 65) закладено основи механізму стимулювання органів місцевого самоврядування у додатковому одержанні доходів в процесі виконання місцевих бюджетів. Так, відзначено, що такі доходи і суми перевищення доходів над видатками, що утворилися в результаті збільшення надходжень до бюджету чи економії у видатках, вилученню не підлягають і використовуються за рішеннями відповідної ради (крім випадків, передбачених законодавством).

Місцеві бюджети повинні бути достатніми для забезпечення виконання органами місцевого самоврядування наданих їм законом повноважень та надання населенню послуг на рівні не нижче мінімальних соціальних потреб. При недостатності доходних джерел держава забезпечує збалансування місцевих бюджетів шляхом передачі необхідних коштів у вигляді дотацій, субвенцій та субсидій. Важливе значення мають норми закону, які стосуються фінансування витрат, пов'язаних із здійсненням органами місцевого самоврядування повноважень органів виконавчої влади та виконанням рішень органів виконавчої влади (стаття 67). Вказано, що держава фінансує у повному обов'язі здійснення органами місцевого самоврядування повноважень органів виконавчої влади, необхідні для цього кошти щороку передбачаються в Законі України про Державний бюджет України. А рішення органів державної влади, які призводять до додаткових видатків органів місцевого самоврядування, повинні обов'язково супроводжуватися передачею їм необхідних фінансових ресурсів. Витрати органів місцевого самоврядування, що виникли внаслідок

рішень органів державної влади і попередньо не забезпечені відповідними коштами, компенсуються державою.

Чільне місце серед нормативних актів, які регламентують виконання місцевих бюджетів, займають акти, що видаються Кабінетом Міністрів України, Міністерством фінансів України та Державною казначейською службою України. Постановою Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ” від 28 лютого 2002 року № 228 регламентовано порядок складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ, а також підкреслена роль кошторисів доходів і видатків бюджетних установ у процесі виконання місцевих бюджетів. Значний вплив на управління фінансами територіальних громад справляє Порядок казначейського обслуговування місцевих бюджетів, який затверджений наказом Державного казначейства України.

Варто зазначити, що дотримання формальних вимог чинного законодавства щодо формування та використання ресурсів місцевих бюджетів, а також управління комунальним майном не гарантує ефективність цього процесу та дотримання принципів соціальної справедливості. Причиною цього є як недосконалість самого законодавства, так і об’єктивна неможливість врегулювання всіх аспектів раціонального управління суспільними ресурсами в нормативно-правових актах. Крім цього, дуже складно забезпечити адекватність змін правових актів тим трансформаціям, які відбуваються в державі, а також суспільним пріоритетам у різних регіонах. Відтак широкий пласт відносин у сфері місцевих фінансів не врегульовано нормативно-правовими актами.

В таких умовах важливе значення має нормотворчість органів місцевого самоврядування, яка спроможна імплементувати регіональні відмінності в пріоритетах соціального та економічного розвитку та оперативно реагувати на актуальні потреби територіальних громад.

Таким чином система нормативно-правового забезпечення управління фінансами територіальних громад представлена правовими актами як центральних органів державної влади, так і документами органів місцевого самоврядування. Втім варто зазначити, що система правового регламентування неспроможна забезпечити виконання абсолютно всіх завдань ефективного управління фінансами. Причиною цього є дуже широкий спектр учасників цього процесу, а також багатогранність процесу управління місцевими фінансами. Ще одним чинником, який ускладнює правове регламентування управлінської діяльності, є виска динаміка трансформації економічних та соціальних відносин в країні. В таких умовах, якість управління фінансами територіальних громад значно залежить від того, наскільки в чинних нормативно-правових актах сформовані мотиви суб'єктів управління до ухвалення ефективних і справедливих рішень.

Висновки до першого розділу

Дослідження фінансового забезпечення розвитку об'єднаних територіальних громад є важливим не тільки з наукової точки зору, а й для ефективного здійснення своєї діяльності органами місцевого самоврядування. Враховуючи, що фінансове забезпечення ОТГ залежить від значної кількості суб'єктів, їхнім головним завданням має стати координація діяльності органів місцевого самоврядування щодо ефективного функціонування бюджетної системи. Тому наразі важливим є забезпечення цілеспрямованої діяльності усіх суб'єктів, з якими взаємодіє територіальна громада.

Бюджетна децентралізація дала можливість об'єднаним територіальним громадам відобразити здатність до акумулювання та ефективного використання наявних фінансових ресурсів, виявлення та задіяння їх резервів для забезпечення реалізації поточних потреб, розвитку території та конкурентоспроможності громади у коротко – та довгостроковій перспективі.

Проаналізовано нормативно-правове забезпечення діяльності органів публічної влади щодо фінансового забезпечення розвитку територіальних

громад та встановлено, що в наведених нормативно-правових документах закріплено основні необхідні положення для здійснення публічної політики щодо формування бюджетних механізмів фінансування розвитку ОТГ. Досліджено що результати реформи місцевого самоврядування, зокрема фінансової децентралізації, та правові засади, які сприяють забезпеченню процесу добровільного об'єднання територіальних громад.

РОЗДІЛ 2

БЮДЖЕТНІ МЕХАНІЗМИ ФІНАНСУВАННЯ РОЗВИТКУ ОБ'ЄДНАНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

2.1. Розвиток податків та зборів як механізму фінансування місцевого соціально-економічного розвитку в Україні

Важливе місце у формуванні доходів місцевих бюджетів належить розвитку місцевого оподаткування. Надходження від місцевих податків і зборів зараховуються безпосередньо до доходів бюджетів місцевого самоврядування. Досвід застосування місцевих податків і зборів в Україні засвідчує поки що незначну їхню роль у формуванні фінансів органів місцевого самоврядування [13]. Оскільки податки сплачуються, в основному, з доходів економічних суб'єктів, проблему наповненості дохідної частини місцевих бюджетів доцільно розв'язувати через зміцнення та нарощування виробничих можливостей суб'єктів господарювання, чим забезпечуватиметься необхідний рівень дохідності і економічне зростання адміністративно-територіальної одиниці за місцем розміщення суб'єкта господарювання. Право встановлювати місцеві податки та збори закріплено ст. 143 Конституції України за органами місцевого самоврядування [15]. Так, відповідно до п. 24 ч. 1 ст. 26 Закону “Про місцеве самоврядування” ці питання вирішуються виключно на пленарних засіданнях сільської, селищної, міської ради [34]. Конкретний перелік податків та зборів, які входять до складу доходів загального фонду бюджетів ОТГ, що створюються згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, визначені ст. 64 та 691 Бюджетного кодексу України [8].

Весь спектр відносин, що виникають у сфері справляння податків і зборів, регламентовано Податковим кодексом України. Нормами ПКУ передбачено поділ податків і зборів на загальнодержавні та місцеві. При цьому до місцевих належать податки та збори, які є обов'язковими до сплати на території відповідних територіальних громад. Вони встановлюються

відповідно до переліку і в межах граничних розмірів ставок, визначених ПКУ [31].

Нормами ст. 9 Податкового кодексу України до загальнодержавних податків і зборів віднесено: податок на прибуток підприємств; податок на доходи фізичних осіб (ПДФО); податок на додану вартість; акцизний податок; екологічний податок; рентна плата та мито.

Спрощена система оподаткування, обліку та звітності – особливий механізм справляння податків і зборів, що встановлює заміну сплати окремих податків і зборів на сплату єдиного податку, з одночасним веденням спрощеного обліку та звітності.

Суб'єкти господарювання, які застосовують спрощену систему оподаткування, обліку та звітності, поділяються на такі групи платників єдиного податку:

– перша група – фізичні особи-підприємці, які не використовують працю найманих осіб, здійснюють виключно роздрібний продаж товарів з торговельних місць на ринках та/або провадять господарську діяльність з надання побутових послуг населенню і обсяг доходу яких протягом календарного року не перевищує 300 тис гривень;

– друга група – фізичні особи-підприємці, які здійснюють господарську діяльність з надання послуг, у тому числі побутових, платникам єдиного податку та/або населенню, виробництво та/або продаж товарів, діяльність у сфері ресторанного господарства, за умови, що протягом календарного року відповідають сукупності критеріїв (не використовують працю найманих осіб або кількість осіб, які перебувають з ними у трудових відносинах, одночасно не перевищує 10 осіб; обсяг доходу не перевищує 1,5 млн гривень);

– третя група – фізичні особи-підприємці, які не використовують працю найманих осіб або кількість осіб, які перебувають з ними у трудових відносинах, не обмежена та юридичні особи-суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми, у яких протягом календарного року обсяг доходу не перевищує 5 млн гривень;

– четверта група – сільськогосподарські товаровиробники, у яких частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75%.

При розрахунку загальної кількості осіб, які перебувають у трудових відносинах з платником єдиного податку-фізичною особою, не враховуються наймані працівники, які перебувають у відпустці у зв'язку з вагітністю і пологами та у відпустці по догляду за дитиною до досягнення нею передбаченого законодавством віку, а також працівники, призвані на військову службу під час мобілізації, на особливий період.

Склад доходів та видатків бюджетів районів у містах (у разі їх створення) визначається міською радою відповідно до повноважень, переданих районним у містах радам. А якщо району у місті адміністративно підпорядковані інші міста, селища або села, то склад доходів та видатків бюджетів таких міст, селищ або сіл, обсяги міжбюджетних трансфертів визначаються у порядку, затвердженому міською радою, з урахуванням повноважень відповідних місцевих рад.

Щодо Спеціального фонду місцевих бюджетів, то до нього зараховується 80 % екологічного податку (крім екологічного податку, визначеного п.16 ч. II ст. 29 ПКУ), у тому числі: до сільських, селищних, міських бюджетів, бюджетів ОТГ – 25%, обласних бюджетів та бюджету Автономної Республіки Крим – 55%, бюджетів міст Києва та Севастополя – 80%. А з 01.01.2018 року до місцевих бюджетів зараховуватиметься: 5% рентної плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату (крім рентної плати за користування надрами в межах континентального шельфу та/або виключної (морської) економічної зони України), з яких 2% – до обласних бюджетів та 3% – до бюджетів міст обласного значення, об'єднаних територіальних громад та районів (2% – до районного бюджету, 1% – до сільських, селищних та міських бюджетів у складі району); 100% єдиного податку, що сплачується платниками єдиного податку четвертої групи (сільгосптоваровиробники).

Також протягом 2018–2019 років зберігатиметься норма щодо зарахування 13,44% акцизного податку з пального до місцевих бюджетів. З 2020 року 100% акцизного податку з пального відповідно до норм Бюджетного кодексу зараховуватиметься до спеціального фонду державного бюджету. З наведеного очевидно, що доходи місцевих бюджетів у частині загальнодержавних податків і зборів є величиною, на яку місцева влада не має безпосереднього впливу. Мається на увазі, що елементи податків і зборів (ставка, податкові пільги тощо) та пропорції розподілу надходжень закріплені централізовано. Однак заходи опосередкованого впливу (створення робочих місць, підвищення інвестиційної привабливості території, контроль використання природних ресурсів тощо) на місцевому рівні здатні забезпечити зростання доходів місцевих бюджетів в цілому. Застосування непрямих методів підвищення податкових доходів місцевих бюджетів є цілком виправданим і актуальним стосовно місцевих податків і зборів [10].

Однак саме в частині місцевих податків і зборів місцева влада має певну самостійність. Безумовно, що установлення місцевих податків та зборів, не передбачених Податковим кодексом, забороняється.

Отже, до повноважень сільських, селищних, міських рад та рад ОТГ щодо податків та зборів належать встановлення ставок місцевих податків та зборів в межах ставок, визначених Податковим кодексом; визначення переліку податкових агентів згідно із ст. 268 Податкового кодексу (щодо туристичного збору); прийняття рішення про встановлення місцевих податків та зборів, зміну розміру їх ставок, об'єкта оподаткування, порядку справляння чи надання податкових пільг, яке тягне за собою зміну податкових зобов'язань платників податків та яке набирає чинності з початку бюджетного періоду (п. 12.4 ст. 12 ПКУ) [31].

Як видно, повноваження місцевої влади стосовно місцевих податків і зборів є доволі широкими, хоча, безумовно, виключно в межах норм Податкового кодексу України. Відзначимо, що відповідно до законодавства місцеві ради зобов'язані установити єдиний податок та податок на майно (в

частині транспортного податку та плати за землю); вирішують питання щодо встановлення податку на майно (в частині податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки) та встановлення збору за місця для паркування транспортних засобів, туристичного збору.

Таким чином одним із суттєвих джерел доходів місцевих бюджетів є надходження від встановлених законодавством податків, зборів та інших платежів, у тому числі за рахунок місцевих податків і зборів. Підвищення ролі місцевих податків і зборів та збільшення їх частки у власних доходах місцевих бюджетів – є одне з головних завдань, що ставиться Урядом України і в якому безпосередньо зацікавлені органи місцевого самоврядування.

2.2. Правові засади продажу комунального майна як механізм швидкого залучення коштів

На сьогодні комунальна власність є матеріальним та фінансовим підґрунтям незалежності і самостійності місцевого самоврядування. Сама наявність такої власності дає можливість органам місцевого самоврядування впевнено вступати у відносини як приватного, так і публічного характеру. Окрім цього, саме комунальна власність, комунальне майно за умови належного управління ним є передумовою постійного поступового зростання економічного та фінансового добробуту територіальної громади. До того ж важливо, що й в інвестиційних відносинах стан та обсяги комунальної власності також є чинниками, які впливають на інвестиційну привабливість регіону.

17.03.2018 набрав чинності Закон України від 18.01.2018 № 2269-VIII “Про приватизацію державного і комунального майна”, який регулює правові, економічні та організаційні основи приватизації, у тому числі й комунального майна. Як зазначено в цьому законодавчому акті, основною метою приватизації є прискорення економічного зростання, залучення іноземних і внутрішніх інвестицій, зменшення частки державної або комунальної власності у структурі економіки України шляхом продажу об’єктів

приватизації ефективного приватному власнику. Приватизація (відчуження) майна, що перебуває у комунальній власності, здійснюється ОМС.

Приватизація комунального майна здійснюється органами місцевого самоврядування. Суб'єктами приватизації місцеві ради (сільські, селищні, міські ради), органи приватизації територіальних громад.

Приватизація комунального майна здійснюється шляхом:

- продажу об'єктів комунальної власності на аукціоні, у тому числі (аукціони з умовами; аукціони без умов; аукціони за методом покрокового зниження стартової ціни та подальшого подання цінових пропозицій; аукціони із зниженням стартової ціни; аукціони за методом вивчення цінових пропозицій);

- викупу об'єктів приватизації.

Аукціон з умовами – спосіб продажу об'єкта приватизації, за яким власником об'єкта приватизації стає покупець, що в ході торгів запропонував за нього найвищу ціну і взяв на себе зобов'язання виконати умови продажу об'єкта приватизації.

Аукціон без умов спосіб продажу об'єкта приватизації, за яким власником об'єкта приватизації стає покупець, що в ході торгів запропонував за нього найвищу ціну без додаткових умов продажу об'єкта приватизації.

Аукціон в електронній формі (електронний аукціон) – вид аукціону в режимі реального часу в Інтернеті.

Аукціон за методом покрокового зниження стартової ціни та подальшого подання цінових пропозицій – спосіб продажу об'єкта приватизації, за яким стартова ціна об'єкта приватизації покроково знижується в ході аукціону, з подальшою можливістю додаткового подання цінових пропозицій.

Аукціон із зниженням стартової ціни-спосіб продажу об'єкта приватизації, за яким орган приватизації знижує стартову ціну об'єкта приватизації у встановленому порядку.

Аукціон за методом вивчення цінових пропозицій спосіб продажу об'єкта великої приватизації, за яким стартова ціна об'єкта приватизації

визначається шляхом проведення органами приватизації вивчення попиту потенційних покупців (не менше двох).

Орган приватизації під час продажу об'єкта великої приватизації протягом семи робочих днів з дати закінчення прийняття документації здійснює перевірку заяви на участь у приватизації об'єкта великої приватизації разом із доданими до неї документами та інформацією, що подані потенційними покупцями об'єкта великої приватизації, та приймає рішення про допуск до участі в аукціоні з продажу об'єкта великої приватизації потенційних покупців та визнання їх учасниками аукціону. Рішення органу приватизації про недопущення до участі в аукціоні може бути оскаржено в судовому порядку особою, не допущеною до аукціону, протягом одного місяця з дня оприлюднення результатів аукціону.

Орган приватизації досліджує відомості, зазначені в документах, поданих потенційними покупцями, у тому числі відомості про відносини контролю. Орган приватизації під час продажу об'єкта великої приватизації має право витребувати від потенційного покупця інші документи і відомості, але лише ті, які потрібні для з'ясування його особи і суті діяльності.

Перелік документів що додаються до заяви про приватизацію, визначений в Законі.

Інформація про результати продажу об'єкта комунальної власності (дані про покупця: для фізичної особи - прізвище, ім'я, по батькові; для юридичної особи – назва; ціна, за якою придбано об'єкт приватизації) підлягає опублікуванню в додатку до “Державного інформаційного бюлетеня про приватизацію” – газеті “Відомості приватизації”, а також на офіційному веб-сайті Фонду державного майна України, в електронній торговій системі протягом 10 робочих днів після затвердження державним органом приватизації результатів продажу.

Покупець, який підписав договір купівлі– продажу сплачує ціну не пізніше, ніж протягом 30 днів з дня підписання договору. За несплату коштів протягом 30 днів нараховується неустойка. Несплата коштів протягом 60 днів

з дня укладання договору купівлі-продажу є підставою для розірвання такого договору. Кошти, одержані від продажу, зараховуються до місцевого бюджету.

У разі ухвалення органами місцевого самоврядування рішення про делегування власних повноважень державним органам приватизації, частина коштів, що надійшли від приватизації майна, яке перебуває у комунальній власності, перераховується на рахунки державних органів приватизації з відповідного місцевого бюджету за визначеними органами місцевого самоврядування нормативами у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, для спрямування на фінансування витрат, пов'язаних з реалізацією комунального майна.

Право власності на об'єкт приватизації переходить до покупця після сплати в повному обсязі ціни продажу об'єкта разом з неустойкою (у разі її нарахування), крім випадків переходу права власності на пакет акцій.

Приватизація окремо стоячої будівлі, розташованої на земельній ділянці, яка перебуває в оренді або постійному користуванні третьої особи, є підставою для дострокового припинення договору оренди з такою третьою особою (припинення її права постійного користування) в частині земельної ділянки, необхідної для обслуговування і використання приватизованого об'єкта за призначенням. Власник такої земельної ділянки зобов'язаний укласти договір оренди з покупцем об'єкта приватизації, що є окремо стоячою будівлею, відповідно до Земельного кодексу України, у тримісячний строк з моменту реєстрації покупцем права власності на об'єкт приватизації.

У разі, якщо право користування земельною ділянкою, на якій розміщено об'єкт приватизації, не оформлено, оформлення прав на земельну ділянку має відбутися у шестимісячний строк з моменту реєстрації покупцем права власності на об'єкт приватизації.

Контроль за виконанням умов договору купівлі-продажу, укладеного з переможцем аукціону, та викупу об'єктів приватизації здійснює орган приватизації місцевої ради.

Строк виконання зобов'язань, визначених у договорі купівлі-продажу, крім мобілізаційних завдань, не повинен перевищувати п'яти років.

Особи, які придбали комунальні підприємства як єдині майнові комплекси, є правонаступниками їх майнових прав (крім права постійного користування земельною ділянкою) і обов'язків відповідно до умов договору між продавцем і покупцем та законодавства України.

Приватизація об'єкта вважається завершеною з моменту його продажу та переходу до покупця права власності або завершення розміщення всіх акцій, передбачених до продажу планом розміщення акцій, і оформлюється наказом відповідного органу приватизації.

Органи місцевого самоврядування законодавчо наділені правом комунальної власності, тобто правом володіти, користуватися та розпоряджатися об'єктами комунальної власності з метою дотримання та реалізації публічних інтересів передусім відповідної територіальної громади.

2.3. Державні цільові програми як механізм залучення коштів центрального бюджету

В умовах світової економічної кризи найбільшої актуальності набувають питання ефективного та раціонального використання бюджетних коштів. Одним з найбільш дієвих методів здійснення витрат бюджетів у всьому світі визнається програмно-цільовий метод, який реалізується через цільові програми та забезпечує прямий взаємозв'язок між розподілом бюджетних ресурсів та фактичними чи запланованими результатами їх використання у відповідності з встановленими пріоритетами державної та муніципальної політики.

Програмно-цільове планування є важливою частиною системи державного управління економікою. Воно дозволяє забезпечити розвиток пріоритетних галузей та комплексів, окремих територій, шляхом залучення для цього фінансових ресурсів із різних джерел. Відмінними рисами програмно-цільового методу є [1; 2]: □

– націленість на вирішення різнопланових проблем, переважно міжгалузевого і міжтериторіального характеру;

□– забезпечення взаємності інтересів, цілей і завдань органів влади і суб'єктів господарювання, а також планових періодів різної тривалості; □

– ув'язка витрат бюджету з результатами їх використання, бюджетних асигнувань з функціями (послугами, видами діяльності) органів державної влади та місцевого самоврядування;

□– індикативність характеру програм, строки реалізації яких знаходяться в прямій залежності від забезпеченості програм необхідними матеріальними та фінансовими ресурсами; □

– системний характер основних цілей та завдань програм щодо рішення складних комплексних (міжгалузевих та міжрегіональних) проблем розвитку економіки та соціальної сфери регіону різного рівня;

□– можливість використовувати ефект мультиплікатора при цільовому використанні бюджетних коштів, власних засобів, банківських кредитів та інших залучених коштів інвесторів (ініційований характер цільових програм, який здатен залучити значні фінансові ресурси, у випадку інвестиційної привабливості намічених перспективи, а також у випадку гарантованості повернення кредитних ресурсів).

Розширення сфер застосування цільових програм висувають нові вимоги до їх класифікації, зокрема, додаткової групи цільових програм – за ознакою терміновості і невідкладності розв'язуваної проблеми.

Відповідно до даного підходу пропонується наступна класифікація цільових програм на [7]:

□– ординарні – розробляються й реалізуються, якщо є проблема, яка не усувається в процесі природного функціонування системи, а навпаки має тенденцією до загострення; □

– надзвичайні – розробляються і реалізуються в критичних ситуаціях, коли для запобігання або ліквідації явищ або процесів мають надзвичайний,

масштабний характер, потрібне термінове проведення цілеспрямованого комплексу заходів, дій.

Стратегічні цілі та тактичні завдання, очікувані соціально-економічні результати міністерств, агенцій, служб та організацій постають орієнтиром при розподіленні бюджетних коштів, у тому числі при формуванні цільових програм. Першорядного значення набуває визначення кінцевих результатів витрачання бюджетних коштів та показників, на підставі яких можна робити висновки про досягнення поставлених цілей. Про перспективність та переваги програмно-цільового методу планування свідчить значний досвід розвинутих країн. При цьому слід враховувати, що цільові програми дозволяють фінансувати проекти, які є непривабливими для приватного сектору.

Особливо слід відзначити можливість забезпечення в рамках програмно-цільового планування послідовність бюджетної політики в середньостроковій перспективі. Розширення горизонту бюджетного планування дозволяє сформувати чітку систему критеріїв та індикаторів оцінки ефективності діяльності органів влади, забезпечити об'єктивність оцінки результатів реалізації програм, оптимізувати структуру й управління витратами бюджету.

Державні цільові програми покликані забезпечити необхідну концентрацію економічних, фінансових, виробничих, кадрових та інших ресурсів на пріоритетних напрямках розвитку держави. Такі програми дають змогу:

- сконцентрувати ресурси для розв'язання певної проблеми;
- об'єднати зусилля всіх зацікавлених організацій;
- визначити довгострокові цілі й розробити стратегію на довготривалій період.

Таким чином, державна цільова програма – це нормативно закріплений план дій державних органів влади, що передбачає здійснення управлінської діяльності, спрямованої на досягнення поставлених цілей державної політики в тій чи іншій сфері суспільного життя.

Водночас державні цільові програми, які спрямовані на стимулювання місцевого економічного розвитку, як правило, мають на меті не загальну підтримку конкретних міст та інших адміністративно-територіальних одиниць, а цільове розв'язання системних проблем у їх соціально-економічному розвитку або у розвитку окремих галузей економіки.

Максимальна ефективність державних цільових програм забезпечується за умови дотримання низки принципів, а саме:

- орієнтація програми на кінцевий результат, який формується у вигляді сукупності цілей і завдань;
- побудова програми у вигляді окремих блоків, пов'язаних із взаємозалежними видами діяльності, що складають структуру програми;
- розуміння програми як цілісного об'єкта управління незалежно від розподілу заходів, ресурсів і відповідальності між різними виконавцями;
- системний підхід до управління програмою на всіх етапах її реалізації;
- забезпечення програми як єдиного об'єкта управління необхідними кадровими, матеріальними, фінансовими та іншими ресурсами.

Ініціаторами розроблення та виконання державних цільових програм, спрямованих на стимулювання місцевого економічного розвитку, можуть бути як центральні органи державної влади, так і місцеві органи виконавчої влади, представницькі асоціації органів місцевого самоврядування тощо.

До виконання заходів в межах державних цільових програм залучаються центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування відповідних адміністративно-територіальних одиниць, громадські та приватні структури. Досить часто для виконання державних цільових програм застосовуються різноманітні форми державно-приватного партнерства, особливо у випадках, коли вони мають на меті створення об'єктів місцевої інфраструктури.

Для забезпечення державної цільової програми необхідними бюджетними ресурсами державний замовник включає необхідні кошти до

відповідної бюджетної програми – таким чином забезпечується взаємозв'язок державних цільових програм із бюджетним плануванням.

Безпосереднє виділення коштів, передбачених державними цільовими програмами, на реалізацію ініціатив з місцевого економічного розвитку може відбуватись двома шляхами: шляхом надання цільових субвенцій місцевим бюджетам (у цьому випадку орган місцевого самоврядування повинен розробити та затвердити відповідну бюджетну програму у складі місцевого бюджету) або шляхом передачі повноважень щодо використання коштів державного бюджету розпорядникам бюджетних коштів нижчого рівня – місцевим органам виконавчої влади (у цьому випадку органи місцевого самоврядування надають пропозиції щодо використання коштів державного бюджету таким розпорядникам, які приймають відповідні рішення).

Фінансування заходів державних цільових програм, метою яких є вирішення проблем місцевого економічного розвитку, як правило, здійснюється за рахунок концентрації ресурсів з різних джерел: коштів державного і місцевих бюджетів, а також коштів з інших джерел (зокрема, коштів інвесторів, які залучаються для реалізації конкретних проектів, кредитів міжнародних фінансових організацій, міжнародної технічної допомоги та грантів міжнародних донорських організацій тощо).

Частка місцевих бюджетів у співфінансуванні заходів державних цільових програм визначається з урахуванням рівня соціально-економічного розвитку кожної території, проте частка коштів державного бюджету зазвичай переважає. Тому держава в особі уповноважених державних органів влади здійснює контроль за виконанням таких державних цільових програм.

Процедури програмно-цільового планування в Україні мають купу недоліків, які пов'язані з вибором пріоритетних цілей, встановленням критеріїв оцінки ефективності цільових програм, а також оцінки досягнення цілей, розробкою системи показників результативності тощо. Також перешкоджає розвитку програмно-цільового планування низька якість середньо- та довгострокового макроекономічного прогнозування, а також

відсутність відповідальності суб'єктів бюджетного планування за досягнення цілей програмно-цільового планування. Крім цього, залишається актуальною проблема відсутності якісної теоретичної та законодавчої бази для переходу к плануванню витрат бюджету у відповідності до принципів бюджетування, орієнтованого на результат.

Головною особливістю програмно-цільового підходу є те, що він дозволяє вирішувати складні завдання, що стоять на стику відомчих і галузевих компетенцій, повноважень та зон відповідальності суб'єктів господарювання, органів виконавчої та муніципальної влади, за рахунок координації спільних зусиль для вирішення проблеми. Відповідно, повинні існувати організаційні механізми таких стиковок.

2.4. Співробітництво територіальних громад як механізм об'єднання ресурсів різних муніципалітетів

Міста та села мають низку питань, які складно вирішувати самотійно. Наприклад – збір, утилізація та переробка сміття, забезпечення якісного централізованого водопостачання та водовідведення, ремонт та прибирання доріг, організація пасажирських перевезень, утримання пожежної охорони тощо.

Впоратися з цим легше, якщо співпрацювати – об'єднувати кошти і зусилля з сусідніми громадами, які в цьому теж зацікавлені.

Механізм такої міжмуніципальної консолідації передбачений Законом “Про співробітництво територіальних громад”, прийнятим у 2014 році.

Згідно ЗУ “Про співробітництво територіальних громад” співробітництво територіальних громад (далі - співробітництво) – відносини між двома або більше територіальними громадами, що здійснюються на договірних засадах у визначених цим Законом формах з метою забезпечення соціально-економічного, культурного розвитку територій, підвищення якості надання послуг населенню на основі спільних інтересів та цілей, ефективного

виконання органами місцевого самоврядування визначених законом повноважень.

Співробітництво здійснюється у формі:

– делегування одному із суб'єктів співробітництва іншими суб'єктами співробітництва виконання одного чи кількох завдань з передачею йому відповідних ресурсів;

– реалізації спільних проектів, що передбачає координацію діяльності суб'єктів співробітництва та акумулювання ними на визначений період ресурсів з метою спільного здійснення відповідних заходів;

– спільного фінансування (утримання) суб'єктами співробітництва підприємств, установ та організацій комунальної форми власності – інфраструктурних об'єктів;

– утворення суб'єктами співробітництва спільних комунальних підприємств, установ та організацій - спільних інфраструктурних об'єктів;

– утворення суб'єктами співробітництва спільного органу управління для спільного виконання визначених законом повноважень.

Сотні громад через укладання договорів про співпрацю поліпшили якість послуг, що надаються на їхній території.

У договорі про співробітництво, зокрема, зазначається сільська, селищна, міська рада одного із суб'єктів співробітництва, відповідальна за подання звітів про виконання договору центральному органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері розвитку місцевого самоврядування.

Примірна форма договору про співробітництво визначається центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері розвитку місцевого самоврядування. Предмет договору про співробітництво визначається відповідно до обраної суб'єктами співробітництва форми співробітництва. Договір про співробітництво набирає чинності через 10 днів з дати його укладення з урахуванням вимог бюджетного

законодавства, якщо суб'єкти співробітництва не домовились про інші строки, про що зазначається у договорі.

Для забезпечення виконання повноважень згідно із Законом України “Про місцеве самоврядування в Україні” та підвищення ефективності використання коштів місцевих бюджетів органи місцевого самоврядування суб'єктів співробітництва на підставі договору про співробітництво можуть делегувати одному із суб'єктів співробітництва виконання одного чи кількох завдань з передачею йому відповідних ресурсів. Договір про співробітництво у частині делегування виконання окремих завдань повинен, зокрема, містити:

- перелік завдань, що делегуються органу місцевого самоврядування суб'єкта співробітництва;

- найменування органу місцевого самоврядування суб'єкта співробітництва, якому делегуються завдання інших органів місцевого самоврядування суб'єктів співробітництва;

- найменування органів місцевого самоврядування суб'єктів співробітництва, які делегують завдання відповідному органу місцевого самоврядування одного із суб'єктів співробітництва;

- вимоги до виконання органом місцевого самоврядування одного із суб'єктів співробітництва делегованих іншими суб'єктами співробітництва завдань;

- обсяг коштів місцевих бюджетів, що передаються місцевому бюджету органу місцевого самоврядування суб'єкта співробітництва на виконання делегованих завдань;

- строк, на який делегуються завдання;

- форму і порядок звітування про стан виконання та фінансування делегованих завдань;

- порядок припинення договору та розв'язання спорів під час його виконання.

Договір про співробітництво у частині реалізації спільного проекту повинен, зокрема, містити:

- мету спільного проекту;
- строки та умови його реалізації;
- перелік заходів органів місцевого самоврядування суб'єктів співробітництва, що передбачається здійснити у рамках реалізації спільного проекту;
- обсяги фінансування спільного проекту органами місцевого самоврядування суб'єктів співробітництва;
- форму участі органів місцевого самоврядування суб'єктів співробітництва у рамках реалізації спільного проекту;
- механізм координації діяльності органів місцевого самоврядування суб'єктів співробітництва;
- порядок припинення дії договору та розв'язання спорів під час його виконання;
- відповідальність сторін.

З метою забезпечення ефективного використання ресурсів територіальних громад на основі спільного застосування наявних в одного із суб'єктів співробітництва об'єктів комунальної інфраструктури співробітництво може здійснюватися у формі спільного фінансування (утримання) підприємств, установ та організацій комунальної форми власності відповідно до вимог Бюджетного кодексу України.

Співробітництво територіальних громад відбувається не стихійно, а за виконання певних принципів, які закріплені у нормативно-правовій базі України. Припиняється таке співробітництво у разі попереднього повідомлення суб'єктом співробітництва інших його суб'єктів з виплатою їм компенсації згідно з умовами укладеного договору.

Виділяємо такі принципи на основі яких має ґрунтуватися процес організації співробітництва зацікавленими суб'єктами – територіальними громадами.

Принцип законності. Дотримання законності є найважливішим напрямом формування правової держави, реального здійснення народовладдя.

Сутність законності полягає в реальності права, у тому, що всі, без винятку, суб'єкти суспільних відносин керуються принципом суворого дотримання приписів законів та інших нормативних актів, сумлінно виконують покладені на них юридичні обов'язки, безперешкодно і повною мірою використовують свої суб'єктивні права.

Принцип добровільності. Цей принцип передбачає усвідомлену свободу вибору ініціатором співробітництва інших територіальних громад як партнерів майбутнього співробітництва. Принцип добровільності також передбачає, що співробітництво ґрунтується на вільній згоді територіальних громад – суб'єктів співробітництва започатковувати, здійснювати та припиняти відповідну співпрацю.

Принцип взаємної вигоди – тісно пов'язаний з таким принципом як рівність учасників відносин. Адже лише в межах рівності можна врахувати взаємні інтереси, щоб досягти обопільної вигоди. Це означає, що будь-хто із суб'єктів співробітництва має відносно інших суб'єктів рівні (тобто такі самі) права під час організації та здійснення самого співробітництва, незалежно від розміру площі територіальної громади, розміру бюджету, кількості мешканців, географічного положення, наявної інфраструктури тощо. Принцип взаємної відповідальності суб'єктів співробітництва за його результати передбачає систему багатосторонніх відносин між його учасниками, в результаті яких кожен учасник несе відповідальність перед іншими учасниками. Ці відносини знаходять своє відображення у договорі про співробітництво і виступають додатковим стимулом для його учасників.

Таким чином Закон України “Про співробітництво територіальних громад” визначає, що суб'єктами співробітництва є територіальні громади сіл, селищ, міст, які здійснюють співробітництво через сільські, селищні та міські ради. Закон України “Про місцеве самоврядування” визначає територіальну громаду як жителів, об'єднаних постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними

одинацями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр.

Основною ознакою здійснення співробітництва має бути наявність спільних інтересів суб'єктів співробітництва. Необхідність наявності спільності інтересів суб'єктів співробітництва є реалізацією таких принципів співробітництва як взаємна вигода та рівноправність його учасників. Поруч з цим спільні інтереси територіальних громад суб'єктів співробітництва мають бути в межах повноважень відповідних органів місцевого самоврядування, тобто сільських, селищних, міських рад та їх виконавчих органів, якщо інше не передбачено законом. Це означає, що вид спільних інтересів територіальних громад не має виходити за межі повноважень, якими наділені відповідні органи місцевого самоврядування.

Висновки до другого розділу

Найсуттєвішим механізмом фінансування об'єднаних територіальних громад є джерела доходів саме з місцевих бюджетів та надходження від встановлених законодавством податків, зборів та інших платежів, у тому числі за рахунок місцевих податків і зборів. Підвищення ролі місцевих податків і зборів та збільшення їх частки у власних доходах місцевих бюджетів – є одне з головних завдань, що ставиться Урядом України і в якому безпосередньо зацікавлені органи місцевого самоврядування.

Запровадження та встановлення розміру ставок місцевих податків і зборів є повноваженнями органів місцевого самоврядування, вони мають реальні можливості впливати на обсяги надходжень зазначених платежів до відповідних бюджетів. Відповідно, формування значної частини доходів власних бюджетів знаходиться у прямій залежності від того, наскільки ефективно органи місцевого самоврядування зможуть організувати весь комплекс робіт по запровадженню та мобілізації місцевих податків і зборів.

Ефективним інструментом виступає право володіння, користування та розпоряджання об'єктами комунальної власності з метою дотримання та реалізації публічних інтересів передусім відповідної територіальної громади.

Програмно-цільовий підхід дозволяє вирішувати складні завдання, що стоять на стику відомчих і галузевих компетенцій, повноважень та зон відповідальності суб'єктів господарювання, органів виконавчої та муніципальної влади, за рахунок координації спільних зусиль для вирішення проблеми.

Таким чином комунальна власність, комунальне майно за умови належного управління ним є передумовою постійного поступового зростання економічного та фінансового добробуту територіальної громади. До того ж важливо, що й в інвестиційних відносинах стан та обсяги комунальної власності також є чинниками, які впливають на інвестиційну привабливість регіону.

РОЗДІЛ 3

ВДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

3.1. Зарубіжний досвід бюджетного фінансування розвитку ОТГ

Сучасний етап соціально-економічного розвитку України характеризується суттєвими трансформаційними змінами. Особливістю 2017 року є реалізація низки реформ, зокрема, територіальної, управлінської, бюджетної, правової, що зумовлені змінами в бюджетній системі України та взаємовідносинах між бюджетами різних рівнів, в контексті зміцнення самостійності місцевих бюджетів та місцевого самоврядування.

Для більшості країн з розвинутою економікою чіткий розподіл функцій, повноважень та фінансових ресурсів між центром та регіонами – це аксіома, на якій базується держава та добробут її мешканців. В цьому плані, децентралізація – це не просто передача повноважень чи ресурсів, це насамперед, створення умов для розвитку, розширення компетенцій місцевих адміністративних органів, що діють у межах своєї компетенції самостійно та незалежно від центральної влади [2, с. 146].

Децентралізація у розумінні розширення владних повноважень на місцевому рівні призводить до вищої ефективності публічного управління на нижчому рівні, а також підвищенню ефективності й якості надання суспільних послуг. Але перенесення значних владних повноважень і функції з державного на місцеві рівні без відповідного фінансового забезпечення може призвести до негативних фінансових результатів. Тому важливим є пошук оптимального варіанту між обсягом наданих повноважень та їх підтримкою відповідними фінансовими ресурсами [7].

Дієвість цього механізму чітко прослідковується на прикладі як постсоціалістичних країн Європи (Польща, Словаччина, Естонія, Литва), так і розвинутих європейських держав (Швеція, Франція, Німеччина, Велика Британія тощо). Враховуючи функціональний розподіл між рівнями

управління, доцільно виділити наступні види децентралізації, зокрема, політична, адміністративна та фінансова.

Окрім того, поширеною практикою для більшості розвинутих країн є поділ місцевих бюджетів на два самостійні функціональні різновиди місцевих бюджетів: місцеві поточні (адміністративні) бюджети й місцеві бюджети розвитку (інвестиційні бюджети). Кожен із бюджетів має власні доходи, які відповідно спрямовуються за цільовим призначенням.

Так, доходи місцевого поточного бюджету формуються за рахунок місцевих податків і зборів, платежів, загальних субсидій, що надаються державною владою, та інших доходів. Доходи бюджету розвитку формуються здебільшого за рахунок неподаткових надходжень й альтернативних джерел: за рахунок банківських кредитів, муніципальних (комунальних) позик, інвестиційних субсидій, що надаються державною владою, доходів від участі в інших підприємствах тощо. При цьому законодавство більшості цих країн забороняє використання доходів бюджетів розвитку на видатки поточних бюджетів і навпаки [5].

З метою оцінки можливості апробації зарубіжного досвіду доцільно провести порівняльний аналіз практик проведення бюджетної децентралізації в країнах, які вирізняються високим рівнем фіскальної автономії, економіки яких можна вважати орієнтиром сталого розвитку на основі парадигми фінансової (бюджетної) децентралізації (таблиця 1).

Таблиця 1

Порівняльна характеристика моделей децентралізації

Критерій	Адміністративно-територіальні утворення	Бюджетна децентралізація	Політична децентралізація
Країна			
Україна	Створено більше 159 об'єднаних територіальних громад	– розподіл податків між різними ланками бюджетної системи; – трансфертне фінансове вирівнювання (дотації, субвенції та інші види	ВРУ ухвалила низку законів, якими: унормувала питання формування та виконання бюджетів

		<p>міжбюджетних трансфертів) – вагоме місце належить податку з доходів фізичних осіб (понад 20%), місцеві податки складають більше 14% (надефективним серед яких є податок на нерухомість) – джерела наповнення місцевих бюджетів розширено за рахунок переданих з державного бюджету низки податків та запроваджено нові збори.</p>	<p>об'єднаних територіальних громад, розширила їх повноваження на участь у податкових відносинах, в тому числі і по встановленню місцевих податків і зборів, а КМУ затвердив Методику формування спроможних територіальних громад, що дало можливість органам місцевого</p>
Німеччина	<p>Територіальні одиниці: землі, округи, райони та общини (базова ланка).</p>	<p>– розподіл податків між різними ланками бюджетної системи; – трансфертне фінансове. – громади наділені правом самостійно встановлювати податкові ставки та обирати джерела оподаткування. – Серед власних податків – це промисловий, поземельний та споживчий, а також закріплені – прибутковий та податок з обороту. – Основним місцевим податком є промисловий.</p>	<p>Громади приймають власні закони Землі є суб'єктами конституційного права, однак не можуть самостійно вести міжнародну політику</p>

		– закріплення за кожним рівнем податків, які скеровуються лише до одного з бюджетів	
Словаччина	скасовано області і замість трьох рівнів управління залишилось два: райони (38) і територіальні одиниці (121)	– фінансування власних функцій відбувається за рахунок власних доходів громад; – фінансування делегованих повноважень – за рахунок цільових трансфертів.	– державна влада стала максимально відділена від місцевої – уряд має обмежений перелік функцій
Польща	– кількість повітів і гмін скорочено до 379 та 2479 – кількість воєводств скорочено з 49 до 16. –треступенева система територіальних одиниць: “гміна – повіт – воєводство”	джерелами власних доходів бюджетів гміни стали: податок на нерухомість, сільськогосподарський податок, лісовий податок, податок з транспортних засобів, з доходів фізичних осіб, податок на спадщину, а також низка зборів: гербовий, місцевий, адміністративний та ін. Окрім того, доходи формуються надходженнями від податку на доходи фізичних та юридичних осіб; цільовими субвенціями, дотаціями	розмежування функцій та повноважень між державою та органами місцевого самоврядування, при цьому уряд відповідає за зовнішню політику країни, національну безпеку, розвиток країни тощо, а місцева влада опікується наданням якісних послуг населенню

Німеччина є представником групи країн з федеративним устроєм, в основі реалізації бюджетної децентралізації якої закладено два визначальні принципи – автономії та участі. Територіальними одиницями цієї країни згідно чинного законодавства є: землі, округи, райони та общини (базова ланка).

На відміну від українських громад, німецькі землі можуть приймати власні закони. Німеччину та Україну об'єднує схожа багаторівнева система фінансового вирівнювання, інструментами якої є [2]:

- розподіл податків між різними ланками бюджетної системи (закріплення та розщеплення);
- трансфертне фінансове вирівнювання (дотації, субвенції та інші види міжбюджетних трансфертів).

Особливістю бюджетної системи Німеччини є закріплення за кожним рівнем податків, які скеровуються лише до одного з бюджетів. Бюджетна децентралізація в Німеччині передбачає участь держави в бюджетному регулюванні: завдання земель – опікуватися культурою, освітою та наукою, а все, що стосується життя громади відноситься до повноважень общин, а федерація лише несе відповідальність за цілісність економічного розвитку країни.

Враховуючи схожість концепцій реформи бюджетної децентралізації цікавим для України є досвід унітарної країни Польщі. Бюджетна децентралізація в Польщі була завершальною реформою після змін місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою. Результатом таких реформ в країні стала триступенева система територіальних одиниць: “гміна – повіт – воєводство”, замість “гміна – воєводство” [11, с.76]. Це стало рушійною силою у вибудовуванні раціональної, демократичної адміністративної системи із незалежним місцевим самоврядуванням. Децентралізація функцій та повноважень була підкріплена джерелами доходів, тобто наступним кроком реформ стала бюджетна децентралізація.

Результатом проведення реформ стало розмежування функцій та повноважень між державою та органами місцевого самоврядування, при цьому уряд відповідає за зовнішню політику країни, національну безпеку, розвиток країни тощо, а місцева влада опікується наданням якісних послуг населенню.

Доцільним до впровадження у вітчизняні реалії є досвід бюджетної децентралізації Словаччини. Словаччина маючи масштабну корупцію у всіх

сферах економіки, галопуюче безробіття та ряд інших економічних проблем, поступово, у кілька етапів провела ряд реформ. Завдяки яким, було вибудовано трирівневу модель державного управління – “громада – обласне самоуправління – держава”. В результаті проведених змін державна влада стала максимально відділена від місцевої, а більшість проблем було подолано [5, с. 116]. На відміну від України, уряд Словаччини має обмежений перелік функцій, правда контроль в частині делегованих повноважень, за діяльністю місцевої влади зі сторони уряду існує посьогодні. Розширення прав громад та країв було підкріплено джерелами доходів, які в результаті реформи бюджетної системи було передано на місцевий рівень. Загалом, фінансові ресурси були розподілені таким чином, що уряд і регіони отримали потужну фінансову базу для своєї діяльності [6].

Вітчизняні науковці стверджують, що Україні й досі не вдалося створити ефективно діючу систему місцевого самоврядування, а хронічний дефіцит фінансових ресурсів територіальних громад та надмірна їх подрібненість не дозволили децентралізувати бюджетну систему України. Проблема розподілу повноважень між “центром” та місцевими громадами загострюється бажанням територіальних органів мати додаткові бюджетні ресурси з одночасною відсутністю досвіду виконання додаткових функцій [6].

Разом з тим, слід визнати, що бюджетна децентралізація надала нові можливості для наповнення бюджетів громад, але паралельно і викристалізувала низку суперечностей.

Попри очевидні переваги бюджетної децентралізації в частині розширення фінансової бази, місцеві бюджети втратили стабільну, передбачувану частину доходів до загального фонду по ПДФО (оскільки з 2015 року об’єднані громади замість своїх 75%, отримують 60%, а обласні бюджети замість 25% отримують 15%) [12], а компенсація даного податку, введенням, наприклад, податку на майно не є економічно ефективною, оскільки на даний момент відсутня база оподаткування (житлові будинки, квартири).

Попри передані частини загальнодержавних податків і зборів до бюджетів громад, незважаючи на прямі міжбюджетні відносини з Державним бюджетом України (з 01.01.2016 року), більшість з 159 новостворених об'єднаних територіальних громад, так і залишилась дотаційними (125 громад отримують базову дотацію), а отже вони й надалі є фінансово неспроможними [12].

Головна проблема реформи – відсутність єдиного центру ухвалення рішень; реалізуючи реформу бюджетної децентралізації потрібно чітко розуміти цілі, функцію держави та органів місцевого самоврядування в процесі здійснення економічної політики країни загалом та регіонів зокрема, а також враховувати особливості фіскальної децентралізації в частині потужних регіонів до їх більшої автономії.

Найважливішим є проведення бюджетної децентралізації, яке повинно зменшити роль держави у фінансовому забезпеченні розвитку громад та регіонів із паралельним створенням можливостей для зміцнення автономності місцевих бюджетів.

Таким чином, проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що децентралізація бюджетної системи України, наразі, є незавершеною. Наступні етапи розпочатого процесу зміцнення матеріально-фінансової бази територіальних громад повинні лежати в площині аналізу результатів пройденого етапу реалізації бюджетної децентралізації, виявлення її переваг та суперечностей, при цьому реалізація бюджетної децентралізації повинна опиратися на адміністративно-територіальну реформу та нову філософію державного управління.

3.2. Шляхи підвищення ефективності використання бюджетних механізмів фінансування об'єднаної територіальної громади

Розбудова в Україні економіки ринкового типу потребує ефективної фінансової системи, складником якої є місцеві бюджети. За економічним змістом місцеві бюджети відображають сукупність розподільчих і перерозподільчих відносин щодо формування та використання територіального централізованого фонду грошових коштів у законодавчо визначеному форматі [4].

Місцеві бюджети як одна із ланок фінансової системи держави являють собою відповідні фінансові ресурси органів місцевого самоврядування, за допомогою яких вони виконують свої власні та делеговані повноваження. Тому саме від збільшення розміру надходжень до місцевих бюджетів залежить підвищення відповідного соціально-економічного розвитку регіону.

Усі місцеві бюджети є самостійними, що забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів бюджету, правом місцевих органів влади визначати напрями використання бюджетних коштів відповідно до законодавства України, правом відповідних місцевих рад самостійно і незалежно одне від одного розглядати та затверджувати відповідні місцеві бюджети [8].

Доходну частину надходжень місцевих бюджетів згідно зі ст. 9 Бюджетного кодексу України [1] становлять податкові та неподаткові надходження, доходи від операцій з капіталом, офіційні трансферти. Найбільшу питому вагу в структурі доходів місцевих бюджетів (без урахування офіційних трансфертів) становлять податкові надходження, до яких належать надходження від місцевих податків та зборів.

Введення в дію Податкового кодексу України [9] значною мірою змінило склад місцевих податків та зборів, скоротилася їх кількість, змінився порядок адміністрування та їх бюджетного розмежування. Позитивним фактором у проведенні податкової реформи було введення податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, який діє в більшості європейських країн світу. Але запровадження цього податку не дало очікуваних результатів збільшення

надходжень до місцевих бюджетів. Цей податок має незначну питому вагу у структурі надходжень місцевих податків та зборів і становить менше 1%.

Одним із факторів неефективності запровадження цього податку, на нашу думку, є відсутність Єдиного реєстру майнових прав на нерухоме майно в Україні, що ускладнює механізм його адміністрування.

Для проведення подальшого дослідження формування місцевих бюджетів в умовах реформування оподаткування проведемо аналіз структури надходжень місцевих податків та зборів за 2014-2018 роки.

Найбільшу питому вагу у структурі місцевих податків та зборів займають надходження від єдиного податку, які кожного року збільшуються (від 79,0% у 2014 році до 98,1% у 2018 році). Варто зазначити, що зростання відповідних надходжень цього податку відбувається в період нестабільного розвитку економіки та різних кризових явищ.

У сучасних умовах розвитку ринкової економіки цей податок сплачують більшість юридичних та фізичних осіб, які здійснюють підприємницьку діяльність. Це пов'язано із простотою ведення обліку, розрахунку та сплати цього виду податку.

Єдиний податок справляється з юридичних та фізичних осіб відповідно, особливістю цього податку та податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, є те, що починаючи з 2015 року вони надходять до загального фонду місцевих бюджетів, тоді якраніше вони зараховувались до спеціального фонду.

Починаючи з 2015 року до місцевих бюджетів почав надходити акцизний податок на роздрібний продаж підакцизних товарів, який сприяв збільшенню надходжень до місцевих бюджетів. Із 2017 року передбачено також зарахування акцизного податку з виробленого та ввезеного пального у розмірі 13,44% до місцевих бюджетів територіальних громад.

Всі ці фактори мали позитивний вплив на реформування системи місцевого оподаткування в Україні. Але, незважаючи на позитивні аспекти проведення реформування системи місцевого оподаткування в Україні,

існують, на нашу думку, певні проблемні питання. Одним із них є несвоєчасне проведення нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського та несільськогосподарського призначення громадами. Відповідно до чинного законодавства повинен щорічно застосовуватися коефіцієнт індексації нормативної грошової оцінки земель, який визначається, виходячи зі значення індексу споживчих цін за попередній рік. Це забезпечує збільшення розміру надходжень від плати за землю з урахуванням усіх інфляційних процесів, що відбуваються в країні. Також органам місцевого самоврядування необхідно проводити нормативну грошову оцінку земель громади не рідше одного разу на 5-7 років за земельними ділянками у межах населених пунктів та землями сільськогосподарського призначення за межами населених пунктів, а також один раз на 7-10 років – за землями несільськогосподарського призначення, розташованими за межами населених пунктів. Своєчасне проведення грошової оцінки земель сприятиме збільшенню надходжень від плати за землю до місцевих бюджетів та забезпечить стабільне джерело надходження.

Важливим фінансовим ресурсом надходжень до місцевих бюджетів є відповідні надходження за ПДФО в результаті своєчасної виплати заробітної плати, відсутності заборгованостей та виплат у “конвертах”.

Доцільним буде також скасування поділу загального фонду на I та II кошики та утворення єдиного кошика доходів загального фонду, що значно спростило процедуру використання коштів місцевих бюджетів. Ці всі фактори є важливим податковим потенціалом формування фінансів органів місцевого самоврядування в Україні.

Одночасно із проведенням податкових реформ актуальним є питання проведення адміністративних реформ в умовах проведення бюджетної децентралізації та об'єднання громад. Побудова нової інституційної моделі місцевого самоврядування, збільшення розміру доходної частини місцевих бюджетів, підвищення рівня зацікавленості органів місцевого самоврядування у збільшенні розмірів доходів місцевих бюджетів, застосування сучасних та

ефективних методів бюджетного планування є головними шляхами вдосконалення формування фінансів органів місцевого самоврядування.

У сучасних умовах інститути місцевої влади перебувають у стадії реформування та перетворення, що викликано відповідними законодавчими змінами. Створення нової інституційної моделі необхідне для забезпечення самостійності, збільшення рівня відповідальності, розширення кола повноважень органів місцевого самоврядування, особливо під час проведення децентралізації та створення об'єднаних територіальних громад. Узагальнюючи вищесказане, побудуємо власну інституційну модель місцевих органів влади – об'єднаної територіальної громади.

Під час побудови моделі використаємо такі основні принципи:

- місцеві органи влади повинні функціонувати та здійснювати свою діяльність у межах чинного законодавства України;
- діяльність повинна бути прозорою та відкритою і базуватися на принципах народовладдя;
- забезпечення використання власного податкового потенціалу громади, максимальне скорочення малоефективних видатків місцевих бюджетів;
- зменшення розмірів міжбюджетних трансфертів та пошук додаткових джерел надходжень до місцевих бюджетів;
- залучення до оподаткування всіх потенційних платників податків та зборів;
- надання публічних послуг громадянам окремої територіально-адміністративної одиниці на високому рівні;
- впровадження світового досвіду формування органів місцевого самоврядування, залучення населення громади до прийняття відповідних рішень щодо соціально-економічного розвитку регіону;
- забезпеченість громади необхідним кадровим потенціалом. Важливим елементом моделі є місцеві фінанси громади, які займають окрему ланку у фінансовій системі держави; за допомогою них відбувається формування

фінансових ресурсів місцевих органів влади з метою забезпечення відповідного рівня життя населення окремої територіальної одиниці.

У запропонованій моделі до них належать:

- надходження від податків, зборів та обов'язкових платежів;
- рухоме та нерухоме майно громади;
- неподаткові надходження;
- інші види доходів.

Під час формування інституційної моделі місцевих органів влади об'єднаної територіальної громади варто врахувати територіальний поділ. Як свідчить практика проведення бюджетної децентралізації, у середньому об'єднуються від 2 до 7 громад. Тобто новостворені громади можуть суттєво відрізнитися за своєю територією.

Важливим також є фінансовий аспект. У результаті об'єднання громада стає власником та господарем території громади, і саме забезпечення фінансової незалежності є ключовим аспектом створення громад.

Після об'єднання значно змінюється порядок формування доходів громади. До місцевих бюджетів об'єднаних територіальних громад починає надходити податок на доходи фізичних осіб у розмірі 60%, раніше він був складником районного бюджету і до місцевих бюджетів громад не надходив. Також бюджети об'єднаних громад зможуть брати участь у горизонтальному вирівнюванні податкоспроможності шляхом отримання базової дотації. Відповідно до ст. 99 Бюджетного кодексу України “під час здійснення вирівнювання враховується значення індексу податкоспроможності відповідного бюджету. Якщо значення індексу: – в межах 0,9-1,1 – вирівнювання не здійснюється; – менше 0,9 – надається базова дотація відповідному бюджету в обсязі 80 відсотків суми, необхідної для досягнення значення такого індексу забезпеченості відповідного бюджету 0,9; – більше 1,1 – передається реверсна дотація з відповідного бюджету в обсязі 50 відсотків суми, що перевищує значення такого індексу 1,1” [1]. Проведення відповідних податкових та адміністративних реформ сприятиме зміцненню місцевих

бюджетів, закріпленню стабільних джерел надходжень та наданню відповідної самостійності у формуванні, розподілі та використанні фінансів органами місцевого самоврядування.

Отже, проведенні відповідні реформи в системі місцевого оподаткування за останні роки були досить ефективними, але на сучасному етапі залишаються певні аспекти, які потребують подальшого вирішення. Насамперед це своєчасне проведення грошової оцінки земель, яке сприятиме збільшенню надходжень від плати за землю, своєчасні надходження за ПДФО, запровадження нових місцевих податків та зборів із чітким механізмом їх адміністрування. Вважаємо, що запропонована інституційна модель місцевих органів влади об'єднаної територіальної громади може бути використана у процесі діяльності органів місцевого самоврядування, що сприятиме їх самостійності та відповідному розвитку регіону. Ці шляхи вдосконалення формування фінансів місцевих органів влади сприятимуть зміцненню місцевих бюджетів за рахунок проведення відповідних реформ та підвищенню рівня життя населення конкретної адміністративно-територіальної одиниці.

Висновки до третього розділу

Децентралізація бюджетної системи України, наразі, є незавершеною. Процес зміцнення матеріально-фінансової бази територіальних громад повинен лежати в площині аналізу результатів пройденого етапу реалізації бюджетної децентралізації, виявлення її переваг та суперечностей, при цьому реалізація бюджетної децентралізації повинна опиратися на адміністративно-територіальну реформу та нову філософію державного управління.

Розробката реалізації місцевої цільової програми необхідна для розвитку стану ринку праці, конкурентної позиції місцевого бізнесу. У цьому сенсі місцева цільова програма, до певної міри, є формою суспільного консенсусу щодо пріоритетності розвитку тієї чи іншої галузі місцевої економіки або груп місцевих підприємств.

Проведенні реформи в системі місцевого оподаткування за останні роки були досить ефективними, але на сучасному етапі залишаються певні аспекти, які потребують подальшого вирішення. Насамперед це своєчасне проведення грошової оцінки земель, яке сприятиме збільшенню надходжень від плати за землю.

ВИСНОВКИ

Обґрунтовано, що територіальна громада – це природно сформована людська спільнота, членами якої є фізичні особи, які проживають, працюють чи володіють нерухомим майном на території в межах одного або кількох населених пунктів з єдиним адміністративним центром, та яка характеризується сукупністю сталих зв'язків і спроможністю до реалізації спільних інтересів в питанні власного життєзабезпечення й соціально-економічного розвитку, виступає представником місцевої спільноти і є власником комунального майна на відповідній території. В контексті реформи адміністративно-територіального устрою та децентралізації обов'язковою визначено таку ознаку територіальної громади як її спроможність, оскільки громада виступає суб'єктом забезпечення життєдіяльності мешканців й соціального та економічного розвитку території.

Охарактеризували теоретичні засади формування фінансового забезпечення територіальної громади та виявили, що фінансово-економічний потенціал територіальної громади – це комплекс потенціалів, частина інтегрального потенціалу території, яка характеризується наявністю суспільних відносин, об'єктів, зв'язків, явищ та ресурсів, а також імовірними можливостями їх використання, управління та організації з метою забезпечення комплексного соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальної одиниці. Фінансово-економічний потенціал являє собою комплекс взаємопов'язаних складових: виробничого, трудового, інноваційного, інформаційного, підприємницького та фінансового потенціалів.

Узагальнено досвід стимулювання економічного розвитку територіальних громад в контексті зміцнення місцевого самоврядування та виявлено, що використання фінансово-економічного потенціалу територіальних громад дозволяє визначити рівень її спроможності. Спроможність територіальної громади відображає її здатність до акумулювання та ефективного використання наявних фінансових ресурсів, виявлення та задіяння їх резервів для забезпечення реалізації поточних потреб,

розвитку території та конкурентоспроможності громади у коротко- та довгостроковій перспективі.

Здійснили ефективне формування фінансово-економічного потенціалу територіальних громад в Україні в умовах реформування місцевого самоврядування. Формування фінансово-економічного потенціалу територіальних громад в Україні має здійснюватися на засадах формування адміністративно-територіальних одиниць, які б відповідали умовам розвитку держави; передачі на місцевий рівень повноважень разом з передачею фінансових ресурсів; спрямованості органів місцевого самоврядування на забезпечення економічного розвитку території, залучення інвестиційних ресурсів та збереження і розвитку функціонуючих на території підприємницьких структур.

Розроблено пропозиції щодо формування власних доходів бюджетів об'єднаних територіальних громад за рахунок податкових надходжень. Основним бюджетоутворюючим податком для громад є податок на доходи фізичних осіб, тому особливо важливим є розвиток підприємництва на території громад. Важливими джерелами податкових надходжень до бюджетів ОТГ є також акцизний податок з реалізації підакцизних товарів та місцеві податки й збори, зокрема, плата за землю та податок на нерухоме майно, які характеризуються значним потенціалом.

Визначили основні проблеми, виділені в умовах формування ОТГ, яке сьогодні відбувається в Україні, та напрямки їх вирішення. До таких проблем віднесено: формування громад, які не відповідають критеріям спроможності, низький рівень підтримки процесу створення ОТГ з боку районних адміністрацій та місцевих еліт, необхідність пошуку нових механізмів залучення міст до формування ОТГ та ефективного використання їх потенціалу у якості центрів громад.

Обґрунтували формування фінансово-економічного потенціалу територіальних громад передбачає формування підприємницького середовища як джерела її фінансової спроможності. Основними підходами до формування

підприємницького середовища в територіальних громадах за рахунок використання повноважень органів місцевого самоврядування є: ефективно розпорядження комунальною власністю; зменшення юридичних перешкод у сфері розпорядження землею; формування планів розвитку земель, які б точно визначали правила просторового управління, виражаючи концепцію соціально-економічного розвитку громади; правова культура органів місцевого самоврядування та посадових осіб, сприятливі наміри щодо інвесторів, ефективна та компетентна співпраця з ними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Баймуратов М. Правовий статус територіальної громади в Україні: теоретичні та практичні проблеми / М. Баймуратов // Муніципальний рух : новий етап розвитку : матеріали VII Всеукр. муніцип. слухань «Муніципальний рух в Україні – 10 років розвитку» (Бердянськ, 6–8 верес. 2001 р.). – Київ : Логос, 2002. – С. 368–371.
2. Барановська Т.М. Державна політика розвитку територіальних громад: зміст і основні підходи. Інвестиції: практика та досвід. 2016. №16, серпень. С.71—74.
3. Батанов О.В. Територіальна громада — основа місцевого самоврядування в Україні : Монографія. Київ.: Інститутт держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. — 260 с. – с.37-38.
4. Бедрій Р.Б. Конституційно-правове забезпечення реформування адміністративно-територіального устрою України. Актуальні проблеми держави і права. 2020. № 86. С.12—20. URL: <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i86.2399> (дата звернення: 10.12.2023).
5. Безпалько О.М. ФІНАНСОВА СПРОМОЖНІСТЬ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ. Підприємництво та інновації. 2019. № 9. С. 60—65. URL: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/9.9> (дата звернення: 10.12.2023).
6. Безуглий Д.Г. Координаційне забезпечення проектно- орієнтованого управління розвитком об'єднаних територіальних громад в Україні / Д.Г. Безуглий // Теорія та практика державного управління. 2016. - № 2(53).- с.155-160
7. Безуглий Д.Г. Підхід до оцінювання рівня проектної зрілості органів місцевого самоврядування / Д.Г. Безуглий, Ю.П. Шаров // Аспекти публічного управління. – 2015. № 11-12
8. Боголіб М.А. Міжнародний досвід забезпечення соціально- економічних потреб територіальних громад [Електронний ресурс] / М.А. Боголіб //

- Економічний вісник університету – 2016. Випуск № 31/1. с.126-129,
Режим доступу: <http://oaji.net/articles/2017/1900-1503941897.pdf>
9. Богочарова-Костенко Я. В. Організаційне забезпечення публічно-управлінської діяльності об'єднаних територіальних громад : магістерська робота. 2019.
URL: <https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/2810>(дата звернення: 10.12.2023).
  10. Бондар Ю., Продкун В. ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ. *THEORETICAL AND EMPIRICAL SCIENTIFIC RESEARCH: CONCEPT AND TRENDS*. 2020. URL: <https://doi.org/10.36074/24.07.2020.v1.35>(дата звернення: 10.12.2023).
  11. Возняк Г. В. Бюджетні механізми підтримки розвитку регіонів в умовах модернізації економіки України. *Регіональна економіка*. 2014. № 3 (73). С. 205—216.
  12. Гаврюшенко Г. В. Особливості формування бюджетів об'єднаних територіальних громад в умовах фінансової децентралізації. *ВІСНИК СХІДНОУКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ імені Володимира Даля*. 2021. № 1(265). С. 214—221.
URL: <https://doi.org/10.33216/1998-7927-2021-265-1-214-221>(дата звернення: 10.12.2023).
  13. Демченко О. ФІНАНСОВІ ІНСТРУМЕНТИ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД. *Економіка та суспільство*. 2021. № 27.
URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-27-6>(дата звернення: 08.12.2023).
  14. Джерела фінансування інноваційного розвитку України / Ю. О. Сакунова та ін. 2020.
URL: <http://repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/11669>(дата звернення: 08.12.2023).

15. Джерела фінансування сталого розвитку об'єднаних територіальних громад : thesis / Ю. М. Петрушенко та ін. 2017. URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/67262>(дата звернення: 08.12.2023).
16. Дорош В.Ю., Камінська І.М., Пархомова А.В. ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ. Економічний форум. 2020. Т. 1, № 4. С. 45—56. URL: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2020-4-6>(дата звернення: 08.12.2023).
17. Evtushenko A., Stadnichenko L. ОРГАНИ САМООРГАНІЗАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ. Public Administration and Regional Development. 2019. № 4. С. 291—315. URL: <https://doi.org/10.34132/pard2019.04.04>(дата звернення: 10.12.2023).
18. Євдокімов О. В. Забезпечення сталого розвитку територіальних громад. Комунальне господарство міст. Серія : Економічні науки. 2017. Вип. 138. С. 48—51.
19. Європейська хартія місцевого самоврядування. Хартія, Міжнародний документ від 15.10.1985 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/_036
20. Загорський В. С. Стан і перспективи розвитку об'єднаних територіальних громад. Регіональна економіка. 2019. № 2 (92). С. 18—25.
21. Казюк Я.М., Демиденко С. Г., Венцел В.Т., Герасимчук І.В. Методичні рекомендації до порядку розрахунку фінансової спроможності перспективної об'єднаної територіальної громади. URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/290/finance.pdf>
22. Кисельов С. М. Формування бюджетів об'єднаних територіальних громад в Україні: стратегічні орієнтири вдосконалення правового

- регулювання : магістерська робота. 2020.
URL: <https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/2591>(дата звернення: 10.12.2023).
23. Коваленко Ю. В. Фінансове забезпечення розвитку об'єднаних територіальних громад : thesis. 2021.
URL: <http://ir.stu.cn.ua/123456789/25048>(дата звернення: 10.12.2023).
24. Козак В. Фандрайзинг як інструмент розвитку територіальних громад в умовах децентралізації. Державне управління та місцеве самоврядування. 2018. Вип. 3 (38). С. 131—141.
25. Козловський П. А. Бюджетні механізми фінансування розвитку об'єднаної територіальної громади. *Вісник Київського інституту бізнесу та технологій*. 2018. Вип. № 2 (36). С. 82—83.
26. Крайник О. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД. Економіка та суспільство. 2021. № 24.
URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-24-27>(дата звернення: 08.12.2023).
27. Крайник О., Федорчак О. ФІНАНСУВАННЯ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ. Financial and credit activity problems of theory and practice. 2022. Т. 2, № 43.
URL: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.2.43.2022.3558>(дата звернення: 08.12.2023).
28. Кулакова Є. Повноваження обласних рад щодо управління спільною власністю територіальних громад. *Юридична Україна*. 2006. № 9. С. 58—65.
29. Лаврик В. В., Лаврик В. В., Lavryk V. V. Фінансове забезпечення житлово-комунального господарства територіальних громад в умовах децентралізації : thesis. 2021.
URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/82703>(дата звернення: 10.12.2023).

30. Липовська К. Чинники розвитку інтелектуального потенціалу територіальної громади. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2018. Вип. 3 (38). С. 142—148.
31. МАРТИНЮК Я. ОРГАНІЗАЦІЯ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ. *Humanitas*. 2022. № 6. С. 38—43. URL: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.6.6> (дата звернення: 10.12.2023).
32. Марущин Ю. В. ПРАВОВІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ. *Bulletin of the National University of Civil Protection of Ukraine. Series: Public Administration*. 2022. № 1(16)2022. URL: <https://doi.org/10.52363/2414-5866-2022-1-29> (дата звернення: 08.12.2023).
33. Муніципальне право України : підручник / В. Ф. Погорілко, М. О. Баймуратов, Ю. Ю. Бальций та ін. ; за ред. М. О. Баймуратова. – 2-ге вид., доп. – Київ : Правова єдність, 2009. – С. 247–318 – Режим доступу: <http://194.44.152.155/elib/local/sk745766.pdf>
34. Нагорна І. ФОРМУВАННЯ СПРИЯТЛИВИХ УМОВ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД. Теоретичні та прикладні питання державотворення. 2019. № 25. С. 86—91. URL: <https://doi.org/10.35432/tisb.v0i25.184851> (дата звернення: 08.12.2023).
35. Олешко А. А., Красномовец С. О. Управління проектами розвитку об'єднаних територіальних громад : thesis. 2020. URL: <https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/17140> (дата звернення: 08.12.2023).
36. Орзіх М. Концепція правового статусу самоврядних територій і органів місцевого самоврядування / М. Орзіх // Місцеве і регіональне самоврядування України. – 1995. – № 1-2 (10-11). – С. 67–75
37. Орзіх М. Територіальна організація та територіальна дія держави / М. Орзіх // Урядовий кур'єр. – 2005.

38. Пастух К. СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД. Науковий вісник: Державне управління. 2021. Т. 1, № 7. С. 195—215. URL: [https://doi.org/10.32689/2618-0065-2021-1\(7\)-195-215](https://doi.org/10.32689/2618-0065-2021-1(7)-195-215)(дата звернення: 08.12.2023).
39. Пашинська В. В. Бюджетні видатки та бюджетне фінансування державних цільових програм. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2011. № 6 (79). С. 78—87.
40. Петрушевська В. ОРГАНІЗАЦІЙНА ПІДТРИМКА ТА ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОСВІТНИЦЬКЕ СПРИЯННЯ МІСЦЕВИХ ДЕРЖАВНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ ПРОЦЕСУ ДОБРОВІЛЬНОГО ОБ'ЄДНАННЯ ТА ПРИЄДНАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД. Молодий вчений. 2021. № 11 (99). С. 23—27. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-11-99-5>(дата звернення: 10.12.2023).
41. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 05.02.2015 р. № 157-VIII : станом на 14 трав. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text>(дата звернення: 08.12.2023).
42. РИСІН В., КАЦІШИН В., ВОЛОШИН О. СТРАТЕГІЧНЕ ФІНАНСОВЕ ПЛАНУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД. *Scientific research of the XXI century. Volume 2*. 2021. Р. 50—55. URL: <https://doi.org/10.51587/9781-7364-13302-2021-002-50-55>(date of access: 10.12.2023).
43. Сембер С. В., Чубарь О. Г., Машіко К. С. Теоретичні підходи до визначення сутності фінансової спроможності і фінансових ресурсів територіальної громади: Регіональна економіка. 2015. №3. 90 с. 5. Баб'юк І., Чепель О. Основні аспекти формування спроможних територіальних громад. Буковинський вісник державної служби та місцевого самоврядування. URL: <http://buk-visnyk.cv.ua/miscellaneous-samovryaduvannya/463/>(дата звернення 09.11.2020).

44. Сидор В. Д. ЗАПРОВАДЖЕННЯ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ. *Історико-правовий часопис*. 2022. Т. 17, № 2. С. 80—85. URL: <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2021-2/11>(дата звернення: 10.12.2023).
45. Сментина Н. В. Економічний профіль територіальної громади як інструмент активізації місцевого економічного розвитку. *Academy Review*. 2020. Т. 53, № 2. С. 29—37. URL: <https://doi.org/10.32342/2074-5354-2020-2-53-3>(дата звернення: 10.12.2023).
46. Ткачук Р. УПРАВЛІННЯ ЦИВІЛЬНИМ ЗАХИСТОМ ЯК СКЛАДОВА МУНІЦИПАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ВЕЛИКОГО МІСТА. Науковий вісник: Державне управління. 2021. № 2(8). С. 152—184. URL: [https://doi.org/10.32689/2618-0065-2021-2\(8\)-152-184](https://doi.org/10.32689/2618-0065-2021-2(8)-152-184)(дата звернення: 10.12.2023).
47. Торушанко В. Р. Роль територіальних громад у забезпеченні сталого розвитку регіону. Науковий вісник Чернівецького університету. Географія. 2013. Вип. 672/673. С. 166—170.
48. Фесенко С. О. Фінансове забезпечення розвитку об'єднаних територіальних громад в Україні: магістерська робота. 2020. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/3682>(дата звернення: 08.12.2023).
49. Хрущ С. НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД. Актуальні питання у сучасній науці. 2022. № 1(1). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-1\(1\)-329-338](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-1(1)-329-338)(дата звернення: 08.12.2023).
50. Цехановський І. Л. Бюджетні механізми та соціально-економічний розвиток територіальних громад. *Наукові праці НДФІ*. 2010. Вип. 2 (51). С. 28—34.
51. Шевцов О. А. ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ СПРОМОЖНИХ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ

- ГРОМАД В УКРАЇНІ. Прикарпатський юридичний вісник. 2020. Т. 2, № 4(29). С. 190—197.
URL: [https://doi.org/10.32837/pyuv.v2i4\(29\).462](https://doi.org/10.32837/pyuv.v2i4(29).462)(дата звернення: 10.12.2023).
52. Щур Р. І. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ. Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України. 2019. № 1. С. 295—307.
URL: <https://doi.org/10.33244/2617-5940.1.2019.295-307>(дата звернення: 10.12.2023).
53. Юридичний вісник «Державне управління та самоврядування» – 2012. – Режим доступу: http://yurvisnyk.in.ua/v1_2012/06.pdf
54. Явтушенко А. В. ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ НА ОСНОВІ СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2021. № 6. С. 23—30. URL: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.6.3>(дата звернення: 10.12.2023).
55. Ящук Т. О. Кредитні механізми фінансування місцевого економічного розвитку. *Вісник Київського інституту бізнесу та технологій*. 2018. Вип. № 2 (36). С. 111—112.
56. Alternative sources of funding for the development of united territorial communities / A. Poltorak et al. UKRAINIAN BLACK SEA REGION AGRARIAN SCIENCE. 2021. Vol. 110, no. 2. P. 4—10.
URL: [https://doi.org/10.31521/2313-092x/2021-2\(110\)-1](https://doi.org/10.31521/2313-092x/2021-2(110)-1)(date of access: 08.12.2023).
57. Dobosh N. M., Danylkiv K. P., Horyslavets P. A. Формування доходів об'єднаних територіальних громад в умовах удосконалення податкового законодавства. *Scientific Bulletin of UNFU*. 2018. Т. 28, № 4. С. 46—51.
URL: <https://doi.org/10.15421/40280408>(дата звернення: 10.12.2023).

58. Ivaniuk T. L. ФОРМУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД РЕГІОНУ У КОНТЕКСТІ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ. The actual problems of regional economy development. 2021. Т. 2, № 17. С. 148—158. URL: <https://doi.org/10.15330/apred.2.17.148-158>(дата звернення: 10.12.2023).
59. Kozak K. V., Nikoliuk O. V., Myronenko V. V. Сталий розвиток об'єднаних територіальних громад: адаптивні інструменти управління персоналом. Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2021. № 1. С. 92—104. URL: <https://doi.org/10.32886/instzak.2021.01.09>(дата звернення: 10.12.2023).
60. Meush N. ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД: РЕЗУЛЬТАТИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ. *Theory and Practice of Public Administration*. 2020. Т. 4, № 71. С. 147—154. URL: <https://doi.org/10.34213/tp.20.04.19>(дата звернення: 10.12.2023).
61. Skoryk M., Brukhal V., Gorelyk D. ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ. *Молодий вчений*. 2023. № 5 (117). С. 174—178. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-5-117-34>(дата звернення: 10.12.2023).
62. Stashchuk O., Zhuk M. ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД, ЯК КЛЮЧОВИЙ ФАКТОР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ. *Economic journal of Lesya Ukrainka Volyn National University*. 2021. Т. 3, № 27. С. 54—60. URL: <https://doi.org/10.29038/2786-4618-2021-03-54-60>(дата звернення: 10.12.2023).
63. Sushkova O., Osadchy I. ОЦІНКА ВПЛИВУ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ТА ФІНАНСОВУ СПРОМОЖНІСТЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

РІЗНИХ РІВНІВ В УКРАЇНІ.PROBLEMS AND PROSPECTS OF ECONOMIC AND MANAGEMENT. 2021. № 2(26). С.141—153. URL:[https://doi.org/10.25140/2411-5215-2021-2\(26\)-141-153](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2021-2(26)-141-153)(дата звернення: 10.12.2023).

64. Yakumchuk V.Y. СТРАТЕГІЧНІ ОСНОВИ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД. Bulletin National University of Water and Environmental Engineering. 2021. Т.1, №93. С.240. URL:<https://doi.org/10.31713/ve1202122> (дата звернення: 10.12.2023).